

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра дошкільної і початкової освіти

Романова Анна Сергіївна

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ЗАКЛАДАХ
ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник

_____ Є. Д. Харькова,
кандидат педагогічних наук, доцент;
доцент кафедри дошкільної і
початкової освіти

« ____ » _____ 2020 року

Виконавець

_____ А. С. Романова
« ____ » _____ 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
1.1. Мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку як предмет наукового дослідження.....	6
1.2. Психолінгвістичні особливості розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.....	16
1.3. Принципи, методи, форми і засоби розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.....	22
Висновки до розділу 1.....	35
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	
2.1. Педагогічні умови розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.....	37
2.2. Критерії, показники та рівні розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.....	46
2.3. Методичні рекомендації щодо розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.....	55
Висновки до розділу 2.....	63
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Актуальність теми. Формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, здатної комунікативно виправдано користуватися засобами рідної мови повинно починатися ще з дошкільного віку. Адже, як підкреслюється в Базовому компоненті дошкільної освіти України, саме оволодіння мовою як засобом пізнання і способом специфічно людського спілкування є найбільш вагомим досягненням дошкільного дитинства, так як мовленнєве виховання забезпечує духовно-емоційний розвиток дитини через органічний зв'язок із національним вихованням [4].

Базовий компонент дошкільної освіти в Україні поставив перед педагогами основне завдання – виховати особистість, яка успішно діє в різних життєвих ситуаціях. А здатність швидко адаптуватися до нових соціальних умов безпосередньо залежить від мовленнєвих умінь і навичок, достатній рівень яких дає дитині змогу самореалізуватися й адекватно діяти у соціальному оточенні. Це стосується, насамперед, дітей старшого дошкільного віку, адже саме в цьому віковому періоді закладається фундамент для подальшого мовленнєвого розвитку особистості, яка переходить у вид діяльності.

У зв'язку з цим особливої значущості набуває проблема розвитку мовленнєвої діяльності старших дошкільників, що є однією з актуальних у психолого-педагогічних дослідженнях, оскільки її успішне розв'язання дає можливість суттєво підвищити ефективність дошкільної освіти, сформувати особистість дитини.

Доцільність звернення до обраної проблеми визначається вимогами нормативно-правових документів: законів України «Про освіту» (2017 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про інноваційну діяльність» (2002 р.), Концепція «Нова українська школа» (2016 р.), «Базовий компонент дошкільної освіти» (2012 р.), «Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку» (2020 р.), програмами розвитку дітей дошкільного віку «Дитина», «Соняшник», «Я у Світі», «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних лінгводидактичних дослідженнях проблема розвитку мовленнєвої діяльності розглядається у різних аспектах: навчання дітей сюжетної розповіді (О. Білан, Н. Водолага, Н. Гавриш, В. Захарченко, Т. Постоян, Л. Шадріна), творчої розповіді (Л. Ворошніна, Н. Орланова, О. Ушакова, А. Шибицька), розвиток описового мовлення (В. Гербова, А. Зрожевська, С. Ласунова), розвиток художньо-мовленнєвої діяльності (Л. Гурович, Р. Жуковська, А. Богуш, Н. Гавриш, Є. Лукіна); методику мовленнєвої діяльності (В. Логінова, Н. Карпинська, Є. Короткова, О. Ушакова).

Актуальність порушеної проблеми, доцільність наукового пошуку шляхів її вирішення зумовили вибір теми: *«Педагогічні умови розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти»*.

Мета дослідження полягає у виявленні педагогічних умов розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні засади розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.
2. Виявити педагогічні умови розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.
3. Визначити критерії, показники та рівні розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.
4. Розробити методичні рекомендації щодо розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: процес розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Матеріали та методи дослідження: теоретичні: аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення даних на основі вивчення психолого-педагогічної теорії уможливили обґрунтування змісту та структури основних категорій

дослідження, визначення критеріїв та показників, комплексу педагогічних умов організації процесу розвитку мовленнєвої діяльності у дітей старшого дошкільного віку в умовах закладів дошкільної освіти. *Емпіричні методи:* методики дослідження мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку Н. Крутій, О. Логінової, і. Кирсти, тести на виявлення рівня сформованості операцій мислення; вивчення куточку мови у складі предметно-розвивального середовища старшої групи. *Методи математичної статистики* – для визначення якісного і кількісного аналізу результатів експериментального дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягають у з'ясуванні педагогічних умов розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку; у розробці методичних рекомендацій з розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку відповідно до педагогічних умов.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання результатів дослідження в системі професійної підготовки студентів при викладанні дисципліни «Дошкільна лінводидактика» та в практичній роботі вихователів закладів дошкільної освіти під час підготовки до проведення занять з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Апробація результатів та публікації. Основні положення та результати кваліфікаційної роботи доповідались та обговорювались на 1-й науково-практичній конференції: «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (23-24 квітня 2020 року, м. Суми). За результатами дослідження опубліковано 2 статті: «Використання поетичних творів у процесі художньо-мовленнєвої діяльності в закладах дошкільної освіти як педагогічна проблема»; «Формування різних типів моральної поведінки в дітей старшого дошкільного віку в процесі сюжетно-рольових ігор».

Загальні відомості про структуру і обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, списку використаних джерел (68 найменувань), додатків, таблиць та діаграм. Загальний обсяг магістерської роботи становить 77 сторінок, з них основного тексту 67 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку як предмет наукового дослідження

Входження України в європейський і світовий освітній простір супроджується розбудовою системи національної освіти, докорінною її модернізацією. Однією з головних цілей сучасної освіти є виховання мовної особистості з українознавчим світоглядом, тобто такої особистості, яка «повинна володіти цілісною системою мовотворення усних і писемних українських текстів, вільно поводитися в різних комунікативних ситуаціях, усебічно сприяти розширенню суспільних функцій мови, створюючи її соціальну престижність» [3]

Формування національно свідомої, духовно багатої мовної особистості, здатної комунікативно виправдано користуватися засобами рідної мови повинно починатися ще з дошкільного віку. Адже, як підкреслюється в Базовому компоненті дошкільної освіти України саме оволодіння мовою як засобом пізнання і способом специфічно людського спілкування є найбільш вагомим досягненням дошкільного дитинства, мовленнєве виховання забезпечує духовно-емоційний розвиток дитини через органічний зв'язок із національним вихованням [36].

Таким чином розвиток мовлення дітей дошкільного віку є однією із стрижневих проблем сучасної дошкільної лінгводидактики. Мовленнєве спілкування – вид діяльності, яким дитина оволодіває з раннього віку і яке допомагає пізнати їй навколишній світ в його цілісності й різноманітності. За допомогою мовленнєвого розвитку дитина встановлює контакт з довкіллям, розкриває власний внутрішній світ, власний образ «Я» в соціумі.

Проблема розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку була актуальною для педагогів минулого. Теоретичні засади розвитку мовлення на різних етапах дитинства, відобразилися у провідних ідеях вітчизняних і зарубіжних учених: Я. Коменський, Ф. Фребель, М. Монтесорі, Ж.-Ж. Руссо; становленню комунікативної функції дошкільників присвячені численні дослідження З. Богуславської, В. Ветрової, М. Єлагіної, М. Лісіної.

Дослідження проблем та завдань розвитку мовлення знаходимо у працях сучасних науковців, які використали методичну спадщину К. Ушинського, С. Русової, І. Огієнка, Є. Тихеевої та психологічні дослідження із різних питань розвитку дитячого мовлення С. Рубінштейна, Л. Виготського, О. Запорожець, Д. Ельконіна, Г. Костюка, О. Леонтьєва. Проблема мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку розглядалася сучасними педагогами і науковцями в різних аспектах: навчання дітей сюжетної розповіді (О. Білан, Н. Водолага, Н. Гавриш, В. Захарченко, Т. Постоян, Л. Шадріна), творчої розповіді (Л. Ворошніна, Н. Орланова, О. Ушакова, А. Шибицька), використання художньої літератури в розвитку монологічного мовлення (А. Богущ, Н. Маліновська, О. Монке, О. Ушакова, Л. Фесенко), розвиток зв'язного мовлення у процесі ознайомлення із природою (Н. Виноградова). Науковці й практики вбачають мету навчання дітей рідної мови на етапі дошкільного дитинства у розвитку усного мовлення як засобу спілкування та пізнання довкілля [8; 10; 27; 56; 62].

Розвиток мовленнєвої діяльності знаходить своє відображення і в чинних освітніх програмах [2; 5; 35; 59; 60]. Відповідно до змісту програм, у Базовому компоненті дошкільної освіти [3] визначено кінцеву мету мовленнєвого розвитку випускника закладу дошкільної освіти: сформованість у нього комунікативної компетенції, що формується на дошкільному етапі; розвиток мовленнєвої особистості. З огляду на це завдання у Державному стандарті і чинних програмах визначено *мовленнєву змістову* лінію як основну, що передбачає набуття дітьми старшого дошкільного віку елементарних знань про мовлення та розвиток у дітей умінь і навичок здійснювати всі види мовленнєвої діяльності. Освітня лінія «Мовлення дитини» є однією з основних і передбачає

засвоєння дитиною культури мовлення та спілкування, елементарних правил користування мовленням у різних життєвих ситуаціях. Змістове наповнення освітньої лінії «Мовлення дитини» акцентує увагу вихователів не на розв'язання окремих завдань мовленнєвого розвитку дітей, а на цілісному підході до формування мовленнєвої компетенції, яка охоплює лексичну, фонетичну, граматичну, діалоогологічну та інші компетенції [14].

Конкретизуємо основні дефініції, які складають *поняттєвий* апарат педагогічного дослідження.

У дошкільній педагогіці й лінгводидактиці домінує діяльнісний підхід до навчання, виховання і розвитку дітей дошкільного віку. Аналіз наукових джерел [30, с. 247; 67, с. 17] свідчить, що під поняттям «підхід» вчені (М. Єрмоленко, В. Межиріков) розуміють орієнтацію людини у пізнавальній чи постійно перетворювальній діяльності. На думку науковця Н. Луцан, «діяльність – це процес, що вимагає набутих раніше знань, мовленнєвих умінь і навичок у нових зв'язках і обставинах [9, с. 7].

У психології діяльність трактується як активність суб'єкта, спрямована на взаємодію з навколишнім середовищем з метою задоволення власних потреб [33]. Як зазначає О. Запорожець, «діяльність – це не будь-який процес, а лише такий, який, здійснюючи те чи інше ставлення людини до світу, відповідає особливій, відповідній для неї потребі» [11].

Під мовленнєвою діяльністю дослідники розуміють «наявність навичок усного мовлення, навичок використання одиниць мови для мислення, спілкування; усвідомлення знакової системи мови, спеціальні вміння у галузі читання, письма, вміння аналізувати мовні явища» [11, с. 36]. Академік Л. Щерба [27] розглядав мовленнєву діяльність як «один із трьох аспектів мови нарівні з «психологічною організацією», «мовною системою», що охоплює суму окремих актів говоріння і розуміння». За висновками психологів Л. Виготського, О. Леонтьєва, мовленнєва діяльність є пізнавальною, оскільки вона «розпредмечує» дійсність через мову [30, с. 70]. У закладі дошкільної освіти діти опановують лише два види мовленнєвої діяльності – слухання та

говоріння, що полягає у прослуховуванні художнього твору з подальшим його аналізом та переказуванням.

Мовленнєва діяльність має важливе значення для розвитку інтелекту та самосвідомості дитини, воно позитивно впливає на формування таких важливих особистісних якостей як: комунікабельність, доброзичливість, ініціативність, креативність, компетентність. За допомогою добре розвиненої мовленнєвої діяльності дитина навчається чітко та ясно мислити, встановлювати контакт з тими, хто її оточує, ініціювати власні ідеї, брати участь у різних видах дитячої творчості.

Здійснюючи змістовий аналіз феномену «мовлення» варто зазначити, що сутність цього поняття дослідники [15, 26, 41, 44, 47] визначають як спілкування людей між собою за допомогою мови; мовна діяльність людини. У процесі мовлення за допомогою мовних засобів (слів, словосполучень, речень) реалізується мислення. Мовлення виконує функції спілкування, повідомлення, емоційного самовираження, впливу на інших людей, а для дітей є засобом успішного навчання і виховання. За дослідженням психолога О. Лурія, мовлення призначене для трансляції інформації у словесній формі та може існувати у вигляді спілкування (комунікативна діяльність) або набувати ознак розуміння (діяльності мислення) [9, с. 47]. Термінологічне словосполучення «розвивати мовлення» науковець І. Біла [7, с. 14] характеризує як навчання дітей правильному і доцільному, відповідно до норм літературної мови, користуванню всім арсеналом мовних засобів у процесі побудови зв'язних висловлювань.

Як стверджують науковці, мовлення є складовою частиною діяльності людини, що дозволяє їй пізнавати світ і спілкуватися. Отже, під мовленнєвою діяльністю, І. Цєпова розуміє спосіб реалізації суспільно-комунікативних потреб людини в процесі спілкування. Психологи Л. Виготський, О. Леонтьєв розглядають мовленнєву діяльність як пізнавальну діяльність, оскільки «вона розпредмечує дійсність за допомогою мови» [25, с. 134].

Проаналізувавши літературу з теми дослідження (Г. Ляміна, В. Логінова, Д. Ельконін, Є. Короткова, Н. Виноградова, О. Ушакова, Ф. Сохін та ін.), можемо сказати, що сучасні науковці вивчають мовленнєву діяльність дітей у різних термінах «висловлювання», «опис», «розповідь», «міркування», які об'єднує єдиний структурний компонент як мислинневий образ. На думку Г. Ахутіна, «дитина дає визначення образу, який собі уявляє, не стежачи за тим, щоб її висловлювання давало всі необхідні базові ознаки для відтворення слухачем цього образу» [34, с. 43]. Фахівці вважають старший дошкільний вік чутливим періодом засвоєння рідної мови і найбільш інтенсивного «соціального наслідування» норм і правил, в тому числі і мовленнєвих. Таким чином, важливий етап розвитку мовленнєвої діяльності припадає саме на старший дошкільний вік. Безсумнівно, у старшому дошкільному віці закладаються лише основи мовної особистості.

Серед багатьох важливих завдань виховання і навчання дітей старшого дошкільного віку навчання рідної мови, розвиток мовлення -- одне із провідних.

Наукове осмислення досліджуваної проблеми передбачає визначення основних спрямовуючих положень до організації розвитку (мета, завдання, зміст, напрями, джерела). Як зазначає дослідник мовленнєвої діяльності І. Малафійк, «цілі навчання – це перший елемент дидактичної системи, що дає відповідь на запитання: чому вчити?»[57]. Мета навчання, як вказує В. Ягупов, - це ідеальне мислиннєве передбачення педагогами і учнями кінцевого результату навчального процесу [61]. На думку науковця А. Богуш, «кінцевою метою опанування рідною мовою в дошкільному віці є засвоєння її літературних норм і культури мовлення, культури спілкування рідною мовою» [19,с. 59].

В своїй авторській тематичній програмі «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти» А. Богуш дає відповідь на це питання так, вбачаючи як результат мовленнєвої діяльності «наявність навичок усного мовлення, навичок використання одиниць мови для мислення, спілкування; усвідомлення знакової

системи мови, спеціальні вміння у галузі читання, письма, вміння аналізувати мовні явища» [10, с. 36]. У дітей старшого дошкільного віку, як зазначено у програмі «Я у Світі», усе більше значення набувають моральні мотиви поведінки і діяльності, усе більшу роль відіграє пізнавальний мотив та мотив досягнення. Водночас саме мовлення стає об'єктом уваги дитини, вона «грається словами, римами, смислами, експериментує, задовольняючи свої ділові, пізнавальні та особисті потреби, використовує ситуативні мимовільні висловлювання, немовленнєві засоби (міміку, жести, рухи), контекстне мовлення» [3].

У дослідженнях науковців (А. Богущ, Н. Гавриш, М. Коніна, Н. Виноградова, Л. Пенъєвська) пов'язаних з проблемою, *основними цілями* розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку є:

- ✓ виховання поваги і любові до державної мови, бажання її вивчати і краще знати, пишатися нею;
- ✓ формування початкових уявлень про мовні одиниці (звук, слово, текст);
- ✓ вироблення вміння висловлюватися у доступних формах і видах мовлення.
- ✓ вироблення в дітей мотивації до мовленнєвої діяльності;
- ✓ формування комунікативних умінь;
- ✓ гармонійний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння);
- ✓ опанування найважливіших складників мовленнєвої системи (синтаксичних, фонетичних, лексичних, морфологічних, орфографічних);
- ✓ формування у дітей умінь вчитися [11, 27, 65].

Мета завжди передбачає *постановку завдань* для її досягнення. Завдання – проблемна ситуація з чітко визначеною ідеєю мети, яку необхідно досягти (Вікіпедія). Як зазначають науковці А. Богущ, В. Бенера А. Луцан, Н. Виноградова, завдання мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку, згідно з «Мовленнєвим компонентом дошкільної освіти», полягає у формуванні різних аспектів мовлення дитини. Це загальне завдання розвитку

мовлення складається, на думку Ф. Сохіної, з таких часткових: виховання звукової культури мовлення, збагачення, закріплення та активізації словника, удосконалення граматичної правильності мовлення, розвитку зв'язного мовлення (діалогічного і монологічного), виховання інтересу до художнього слова, підготовка до навчання грамоти [24, с.214].

А.Богуш, В. Бенера визначають такі завдання розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку: виховання мовної особистості, яка правильно використовує мову в різних ситуаціях для реалізації власних мовленнєвих завдань [17, с.66].

Враховуючи дослідження лінгводидактів та мовознавців, програмні вимоги до мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку, ми визначили такі завдання (див. таблиця 1.1)

Таблиця 1.1.

Завдання з розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку

Завдання	Загальна характеристика завдань
1. Виховання звукової культури мовлення	Завершується процес розвитку фонематичного слуху. Діти розмовляють відповідно до фонетико-орфоепічних норм.
2. Розвиток словника	Словник дітей старшого дошкільного віку включає всі частини мови, складні слова, слова з абстрактним значенням; образні слова; прислів'я, приказки, фразеологізми.
3. Формування грамотної правильності мовлення	Спостерігається прагнення дітей до точного і влучного вживання граматичних форм, формуються навички корекції і самокорекції.
4. Формування елементарного усвідомлення явищ мови і мовлення	Усвідомлено використовує словниковий склад мови, виокремлює слова в реченні.
5. Розвиток зв'язного мовлення	Розвивається монологічне мовлення і

(діалогічного та монологічного)	урізноманітнюються форми спілкування: міркування, опис, пояснення. Контекстне та ситуативне висловлювання.
---------------------------------	--

Науковці Д. Годовікова, В. Лозова, Г.Сидорук, О. Брежнєва, Л. Маряненко визначають, що мовленнєва діяльність, як і всяка інша, має *складну структуру*: мету, завдання, мотив, зміст, дії та операції, умови, оцінку і контроль.

Під змістом науковці Л. Калмикова, В. Кузьменко розуміють систему знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, якостей і рис особистості, стійких звичок поведінки, якими потрібно оволодіти і які відповідають поставленій меті і завданням навчання і виховання, тобто, формування всебічно, гармонійно розвиненої особистості [29, с.24].

У змісті навчання мовленню О. Беляєва і Ю. Ільїна виділяють три компоненти: лінгвістичний, психологічний і методичний.

1. Лінгвістичний компонент передбачає формування у дітей старшого дошкільного віку умінь розуміти одиниці мови (фонеми, морфеми, слово, словосполучення, мікротекст) і мовлення (мовленнєвий зразок, тексти різних жанрів).

2. Психологічний – спрямований на розвиток у дітей умінь поділяти повідомлення на частини, утримувати в пам'яті головне, виділяти основну думку.

3. Методологічний – націлений на вдосконалення вмінь уважно слухати, користуватися мовними опорами, звукозаписом.

4. Діяльнісний напрям дитячого мовлення має такі вектори:

- ✓ Структура процесу мовленнєвотворення;
- ✓ Мовна і мовленнєва компетенція;
- ✓ Оцінно-контрольні мовленнєві дії;
- ✓ Текстоутворення;
- ✓ Особливості висловлювань різних функціональних стилів;
- ✓ Шлях від ситуативного до контекстового мовлення;

✓ Система мовленнєвих операцій (мета, план, розгортання внутрішнього і зовнішнього мовлення);

✓ Перспективність і наступність у розвитку мовлення [27].

На думку психологів Л. Виготського, О. Леонтьєва і науковців Л. Щерби, І. Зимньої до структури мовленнєвої діяльності входять мовленнєві дії, мовленнєві операції, мовленнєвий акт, мовленнєві ситуації. Мовленнєву дію часто співвідносять з поняттям мети. Мовленнєва операція – це спосіб здійснення мовленнєвої дії. Мовленнєвий акт – це мовленнєва дія, яка здійснюється у відповідності до принципів і правил мовленнєвої поведінки, прийнятими у даному суспільстві. Мовленнєва ситуація – це реально існуюча життєва ситуація (безпосереднє здійснення спілкування за відповідних умов[15, с. 135].

Розрізняють чотири види мовленнєвої діяльності: говоріння, слухання, читання і письмо (у дошкільному віці мовленнєва діяльність складається з двох компонентів: говоріння і слухання-розуміння). З'ясуємо ці поняття.

Мовленнєвий розвиток – це розвиток навичок усного мовлення (орфоепічні, граматичні, лексичні; навички утворення монологічних і діалогічних висловлювань), тобто навичок говоріння. Під розвитком усного мовлення розуміють розвиток сприйняття і розуміння мовлення (аудіювання), осмислення мовних значень.

Як зазначає науковець І. Цєпова, сприйняття-розуміння (далі аудіювання) як вид мовленнєвої діяльності являє собою одночасне сприймання на слух мовного матеріалу, розуміння змісту й смислу в цілому при одночасному здогадуванні, передбаченні розвитку подій. Отже, про сформованість аудіативного вміння говорять тоді, коли дитина свідомо сприймає усно мовну форму та зміст мовлення.

Аудіювання виконує такі функції:

1) Використовується як мовленнєва дія, спрямована на задоволення потреб дитини в отриманні інформації на слух;

2) Є компонентом усного спілкування в бесіді, діалозі. Диспуті, суперечці;

3) Може виступати в ролі супроводжувальної мовленнєвої дії дитини, що говорить чи читає; при цьому здійснює контроль за власним мовленням під час говоріння [76, с.64].

Залежно від мети та ситуації, які ставить перед собою слухач, науковець Т. Піроженко вирізняє три види слухання-розуміння

1. З'ясувальне. Метою з'ясувального аудіювання є отримання певної інформації тим, хто потребує її. При цьому увага дитини напружена, запам'ятовування довільне, оперативна пам'ять активна. Інформація здебільшого не призначена для передачі.

2. Ознайомлювальне, його ще називають пізнавальним, пізнавально-розважальним. Слухання протікає без напруження уваги дитини, запам'ятовування мимовільне, яке часто надовго фіксується в пам'яті дитини, завдяки емоційній та захоплюючій інформації.

3. Професійне, яке потребує від отримувача інформації розумового та фізичного напруження, максимальної уваги, довгочасної пам'яті [63].

Розрізняють два способи слухання: пасивне і активне. Пасивне полягає у тому, що слухач не втручається в чуже мовлення, а лише уважно слухає співрозмовника.

Активне (рефлексивне) полягає в активному зворотньому зв'язку між співрозмовниками.

Отже, з аналізу психолого-педагогічних джерел ми зробили висновок, що мовленнєва діяльність є одним із видів пізнавальної діяльності і розглядається психологами, лінгвістами та психолінгвістами. Таким чином, це складний процес в основі якого лежать психологічні процеси, що породжують акти говоріння і слухання-розуміння. Вона має в своїй структурі предметні мотиви (мовленнєва дія), цілеспрямованість і умови (мовленнєві операції), принципи і правила мовленнєвої поведінки (мовленнєвий акт) і здійснення спілкування (мовленнєва ситуація).

Мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку складається із різних видів говоріння і слухання (розуміння), у процесі яких формуються мовленнєві уміння і навички.

1.2. Психолінгвістичні особливості розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку

Розвиток дитини – складний психофізіологічний процес, який відбувається відповідно з власними особливостями і законами. Видатний український психолог Г. Костюк писав, що хоча кожна особистість проходить закономірні стадії розвитку «по-своєму», залежно від суспільних умов життя, але за всяких умов попередня стадія готує наступну, старий стан особистості перетворюється в новий, причому ці перетворення мають незворотний характер [62]. Останнім часом з'являються дослідження, в яких стверджується, що *мислення, мовлення і моторика руки розвиваються у дітей взаємопов'язано*, тому способи поведінки і мислення слід розглядати як цілісну систему.

Проблема розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку -- це не проблема однієї людини, а суспільства в цілому. Її досліджували вітчизняні і зарубіжні психолінгвісти, зокрема: Л. Виготський, Д. Ельконін, Е. Кларк, Р. Левіна, О. Леонт'єва, О. Лурія, М. Львов, М. Покровський, О. Потєбня, Н. Юр'єва, Р. Якобсон та ін. Психолінгвісти розглядають мовленнєву діяльність як один із видів пізнавальної діяльності нарівні з іншими видами діяльності (ігрова, трудова, літературна, образотворча, музична тощо). Мовленнєва діяльність дітей – це *внутрішня глибинна психічна діяльність, яка складається із процесів мислення*. Мислення дітей старшого дошкільного віку образне. Абстрактне мислення їм доступне також, але для цього матеріал має бути побудований на яскравих, конкретних прикладах і спиратися на міцні знання.

Г. Костюк підкреслював: «Досягнення в розвитку мислення дітей залежать не просто від їхнього віку, а й від того, як організовується і

спрямовується їхня діяльність. Навчання – обов’язковий компонент, без якого розвиток взагалі, а особливо розвиток мислення, неможливий [76].

Як зазначає психолінгвіст Т. Румянцева, мовленню властива не тільки мова для спілкування певної групи людей. Воно є *вищою психічною функцією дитини*, вираженням її психофізіологічних процесів, які є індивідуальними для кожної дитини [72]. Тому Л. Виготський і розглядав мову з двох позицій: перша, коли дитина чує назви предметів і сама називає їх за допомогою рідної мови, і друга – коли дитина усвідомлює мову в процесі її вивчення. Обидві ці позиції характерні уже зі старшого дошкільного віку. «Для того, щоб бути знаком речі, слово повинно мати опору у властивостях об’єкта, що позначається. Те, що виникає на початку утворення мовлення в дитини, є не відкриттям, що кожен предмет має своє ім’я, а новий спосіб поведінки з речами, саме їх називання» [24, с.15]. Цю думку підтверджують психологи Дж. Брунер, М. Жинкін, О. Леонтьєв, Т. Ушакова. Вони одностайні в тому, що природна мова сприймається дітьми раніше, ніж виникає в них говоріння-називання.

Упродовж перших шести років життя дитина поступово засвоює декілька видів діяльності – ігровий, образотворчий, музичний, мовленнєвий, природознавчий, кожен з яких робить певний внесок у психічний розвиток дитини. Це зумовлено тим, що в кожному віці один з видів діяльності є провідним для психічного розвитку дитини. Мовленнєвий досвід дітей старшого дошкільного віку розпочинається з репродуктивних умінь і навичок, які дитина отримала раніше із мовлення оточуючих, які намагається точно наслідувати, доречно їх використовувати. мовленнєвої діяльності. Отже, на першій стадії діти дошкільного віку здобувають навички усної мовленнєвої діяльності з вуст батьків, друзів, оточуючого середовища.

Значення слів, що сприймаються й осмислюються дітьми при називанні ними предметів, дій, явищ, виступають, за О. Леонтьєвим, для дітей в «якості способів і механізмів осмислення» [34]. На думку науковця Т. Ушакової, *осмисленість* – це суб’єктивне переживання, що «уловлює правильність»,

«нормальність» протікаючих подій і явищ, або їх відхилення від цієї «правильності» [34]. І якщо до п'яти років ми говоримо про розвиток мовлення, то у старшому дошкільному віці у дітей починає *розвиватися мовленнєва діяльність*: дитина має навчитися відповідати на запитання, сама ставити їх, будувати повідомлення різних типів (розповідь, опис, міркування), передавати почуте, побачене, висловлювати прохання, побажання; поєднувати різні види діяльності тощо. Як вказував О. Леонт'єв, у дитини розвивається вміння визначати комунікативне завдання, усвідомлювати своє мовлення, адекватно добирати мовні засоби, щоб досягти поставленої мети. Саме в старшому дошкільному віці мають бути закладені основи функціональної грамотності дітей, їх здібності до повноцінного усного спілкування, розвитку міркування [37]. Як зазначає Т. Ладигенська, *уміти міркувати* – означає вміння пов'язувати між собою різні знання, щоб у результаті отримати відповідь на запитання, розв'язати мислительну задачу. Це комплексне вміння, в якому зінтегровані вміння логічно мислити і послідовно висловлювати думки [49].

На важливість розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку наголошували і видатні психологи Л. Виготський, З. Калмикова, Н. Менчинська, І. Якиманська. Розвиток мовленнєвої діяльності трактується Л. Федоренко, як становлення (і здатність удосконалення) інтелекту, емоційної сфери мозку, розвиток мовленнєво-вимовного апарату, мовленнєвої пам'яті (оперативної і довготривалої) [34, с. 67].

Т. Ушакова досліджувала розвиток мовлення у взаємодії з іншими психічними функціями і в комплексі з навколишнім; їй належить модель з розвитку мовлення дітей, в якій автор розкриває онтогенез дитячого мовленнєво-мовного феномену. А. Маркова розглядає мовлення у різні періоди розвитку дитини дошкільного віку, вводить поняття мовленнєвого віку . як період, що розподіляє мовленнєві новоутворення, які визначає шляхом співвідношення форм і функцій мовлення. О. Леонт'єв розглядає мовлення як *мовну компетенцію*, оскільки всередині психіки дитини мовлення, як окремий процес виокремити не можна. Він пов'язаний з іншими аспектами будови та

функціонування психіки дитини, які тією чи іншою мірою безпосередньо обумовлюють мовленнєві процеси. Перебіг мовленнєвої діяльності науковець розглядає як інтеграцію *когнітивних, мнемічних, креативних, емоційно-вольових* та інших особистісних функцій дитини. У ситуаціях мовленнєвого спілкування проявляється взаємозв'язок усіх видів мовленнєвої діяльності: читання, слухання, говоріння, письма [53, 57, 72].

Для дітей старшого дошкільного віку характерними є два види діяльності: слухання-розуміння (аудіювання) і говоріння. Уміння дітей слухати і розуміти словесну інформацію є однією з важливих вимог, що ставляться до сучасної мовної освіти дітей старшого дошкільного віку.

Вміння слухати у розвиненому вигляді – означає повноцінне сприймання, розуміння і відтворення і містить такі компоненти: усвідомлення того, що слухає; намагання знайти відповідь на поставлене запитання; стимулювання бажання відповісти першому.

Діти старшого дошкільного віку, як правило, демонструють уже досить високий рівень мовленнєвого розвитку. Вони спроможні висловлювати свої думки не тільки окремими реченнями, а й групами речень. Незважаючи на те, що для них характерно перевага діалогічного мовлення, монологічне мовлення у них теж розвинене: вони можуть будувати граматичні конструкції, які відповідають нормам усного мовлення. Мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку складається із різних видів говоріння і слухання (розуміння), у процесі яких формуються мовленнєві уміння і навички. Мовленнєві навички – це мовленнєві операції, що здійснюються несвідомо, з повним автоматизмом відповідно до норм мови і служать для самостійного вираження думок, намірів, переживань [75].

Мовленнєві уміння – це мовленнєві дії, які здійснюються на основі мовних знань і способів дій за оптимальними параметрами свідомого довільного й навмисного варіювання при виборі та поєднанні мовленнєвих операцій (навичок) залежно від мети, ситуації спілкування та співрозмовника, з яким відбувається комунікація [75, с. 86]. Мовленнєві вміння здійснюються

мовними засобами свідомо, у процесі вибору і поєднання мовленнєвих дій відповідно до мети, ситуації, спілкування зі співрозмовниками. Мовленнєві вміння мають творчий характер, потребуючи певних дій: швидкого орієнтування в умовах спілкування, добору мовних засобів, вибору стилю та форми мовлення.

Особливості сприймання й розуміння дітьми дошкільного віку співвідносяться з відомою тезою М. Крушевського, який зазначив, що «..внаслідок тривалого вживання, слово з'єднується в таку нерозривну пару з уявленням про річ, що стає власним і повним її знаком, набуває здатності всякий раз збуджувати в нашій думці уявлення про річ зі всіма її ознаками [41, с. 31]. Для дітей старшого дошкільного віку сприймання і розуміння мовних засобів, пов'язане перш за все не з мовними знаками, діти не усвідомлюють мовні одиниці як реалії матеріального (звукового) світу. Для них, сприймання слів, словосполучень, речень є об'єктивним, тобто вони сприймають тільки лексичну сторону, ідентифікуючи слова з предметами, діями, станами тощо. Починаючи зі старшої групи, вихователі *надають знання про правила описової граматики*, які дозволяють використовувати усвідомлено набуті до п'яти років мовні знання. Як говорив Сократ: у дитини є знання, яке вона не може усвідомити сама і їй потрібен помічник, наставник, який допоможе народити ці знання [45, с. 38]. Проте, кожній дитині дошкільного віку дуже важко вербалізувати знання, отримані від вихователя, і використати саме ті з них, що забезпечують зрозумілість або незрозумілість їхнього мовлення.

Дослідники мовлення дітей дошкільного віку (Д. Ельконін, А. Богуш) розкрили основні можливості даного періоду у розвитку мовленнєвої діяльності. Як зазначає А. Богуш, для дітей характерне мовлення як у ситуативній, так і контекстній формі. Ситуативне мовлення характеризується згорнутістю, воно тісно пов'язане з конкретними обставинами. Діти користуються ними залежно від умов спілкування. У старшому дошкільному віці діти починають відчувати потребу в більш глибокому розумінні явищ навколишньої дійсності. Однак образи ще сприймаються ними цілісно, погано

диференціюються суттєві і несуттєві ознаки. Вони сприймають явища однобоко, вибудовують розповідь про них в емоційній послідовності. Наприклад, час діти сприймають через події («Уже день, бо ми обідаємо»).

У дітей старшого дошкільного віку формується і пояснювальне мовлення (міркування, пояснення способу дії). Цей вид мовлення потребує точної лексики. Проте, як зазначає Д. Ельконін, «уже в дошкільному віці спостерігається виникнення найпростіших видів логічно правильного міркування», тільки за сприятливих умов (коли дитині поставлене зрозуміле і цікаве питання).

Крім названих психологолінгвістичних особливостей, психологи відмічають наявність у дітей старшого дошкільного віку таких рис, без яких розвиток мовленнєвої діяльності є неможливим: сприйнятливність (уважно слухає мовлення інших, запам'ятовує та відтворює нові слова); самостійність (складає оповідання про свої вчинки, може їх розповісти; без допомоги дорослого відтворює вивчені раніше вірші, придумує загадки); допитливість (виявляє інтерес до висловлювань дорослого, уточнює смисл незрозумілого; формулює та ставить запитання дорослому про навколишню дійсність); креативність (проявляє активність до словотворчості; складає вірші, примовки, потішки; казки-фантазії) [2, 5, 12].

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу з розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку та визначивши психолого-педагогічні особливості розвитку мовленнєвої діяльності, ми дійшли висновку що мовленнєва діяльність дітей – це внутрішня глибинна психічна діяльність, яка складається із процесів мислення, які є індивідуальними для кожної дитини. Головна особливість досліджень психолінгвістики полягає в тому, що психолінгвісти розглядають мовленнєву діяльність як один із видів пізнавальної діяльності нарівні з іншими видами діяльності (ігрова, трудова, літературна, образотворча, музична тощо). Із досліджених джерел нами визначено такі особливості мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку: а) знання про мову не формуються лише з уст вихователя,

вони є складним психологічним процесом і можуть виникнути лише як результат пізнавального мислення і уявлення, стимульованого повідомленням вихователя; б) сприйманню і розумінню мовлення дітей старшого дошкільного віку повинні передувати мовні знання, які дитина набуває до п'яти років; в) мовлення формується та розвивається в процесі систематичної, послідовної роботи над психологічними процесами дитини: увага (довільна та мимовільна), пам'ять (довгочасна та оперативна), мислення; г) видами зовнішнього мовлення дитини старшого дошкільного віку є слухання – говоріння; д) одиницею зв'язного висловлювання є текст.

1.3. Принципи, методи, форми і засоби розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку

Визначивши особливості мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку, науковці одностайні у визначенні закономірностей засвоєння мовлення, які лежать в основі визначення методики мовленнєвої діяльності: принципів, методів, засобів, умов.

Закономірностями засвоєння мовлення називають відношення між результатами засвоєння і ступенем розвитку індивідуальної мовленнєвотворчої системи. Закономірностями засвоєння мовлення дитиною науковцями Л. Федоренко, А. Богуш, Н. Гавриш визначені такі:

1. Мовлення засвоюється, якщо дитина набуває здатності керувати м'язами мовленнєвого апарату, тобто координує мовнорухові та слухові відчуття.

2. Якщо набуває здібності розуміти лексичні і граматико-семантичні значення мовних одиниць.

3. Розвиток мовлення залежить від розвитку в дитини чутливості та сприйнятливості до засобів виразності чужого мовлення (говоріння), його внутрішнього змісту.

4. Засвоєння мовних норм залежить від сформованості у дитини «чуття мови», що означає, що дитина дошкільного віку практично засвоює мовні норми із спілкування.

5. Закономірність засвоєння мовлення як традиції використання мовлення для спілкування в різних його аспектах.

6. Шоста закономірність розвитку мовлення ґрунтується на засвоєнні логіки, лексики, граматики, вміння пов'язувати явища наук з об'єктивною дійсністю, з конкретними й абстрактними предметами [12].

7. Відкриті науковцями закономірності засвоєння мовлення визначили подальший розвиток методичної думки.

В основу методики мови покладено дидактичні принципи, які є підґрунтям навчального процесу.

Розкриємо сутність поняття «принцип». За В. Загвязинським – принцип, це інструментальне, існуюче в категоріях діяльності втілення педагогічної концепції, це методична реалізація усвідомлених законів і закономірностей, це знання про цілі, сутність, зміст, структуру навчання, що проявляється в формі, яка уможливорює їх застосування як регулятивних норм практики. Крім того, суть будь-якого принципу полягає в розумінні його як орієнтиру в способах досягнення мети, гармонії, продуктивної взаємодії у співставленні будь-яких протилежних сторін, начал, тенденцій педагогічного процесу. Кожен принцип регулює вирішення конкретних педагогічних протиріч, сприяє загальній гармонії, узгодженості, взаємодії [61, с.35]. За визначенням А. Богуш, принципи навчання рідної мови – це вихідні теоретичні положення (правила, вимоги), керуючись якими вихователь добирає засоби, методи і прийоми навчання, передбачає його ефективність [19, с. 26].

Зміст мовленнєвої діяльності та способи її реалізації в процесі мовленнєвої діяльності визначаються загальнодидактичними принципами (науковості, доступності, наочності, систематичності і послідовності, наступності, перспективності). Науковець А. Богуш зробила вагомий внесок у

розробку мети, завдань, принципів і методики розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку [12].

Серед принципів мовленнєвої діяльності у процесі мовленнєвої діяльності, які описані А. Богуш, відповідно до закономірностей визначені такі: принцип уваги до матерії мови; принцип розуміння мовних значень; принцип оцінки виразності мови; принцип розвитку чуття мови; принцип поступового прискорення темпів збагачення мовлення. Ми виділили найбільш актуальні часткові принципи для дітей старшого дошкільного віку: а) принцип забезпечення активно мовленнєвої практики; б) збагачення мотивації мовленнєвої діяльності; в) забезпечення впливу художньої літератури на мовленнєвий розвиток дітей; г) принцип навчання мови як діяльності (включення мови в різні види діяльності: пізнавальну, мовленнєву, комунікативну та ін.); д) принцип збагачення мотивації мовленнєвої діяльності; е) зв'язок змісту словникової роботи з поступово розвивальними можливостями дитини в пізнанні довкілля; ж) самостійність побудови тексту та ін. [65].

Значущість формування у дітей старшого дошкільного віку усної мовленнєвої діяльності зумовлюється одним із загальних принципів навчання мови – принципом випереджувального формування усного мовлення, так як засвоєння інших видів діяльності (ігрової, образотворчої, літературної та ін.) перебуває в залежності від засвоєння мовних знань. Ефективність засвоєння мовленнєвої діяльності, на нашу думку, буде залежати від інтеграційного підходу щодо дотримання принципів розвитку мовлення.

У закладах дошкільної освіти використовуються *такі основні форми роботи з розвитку мовленнєвої діяльності*: заняття з розвитку мовлення і керівництво розвитком мовлення у повсякденному житті (в іграх, на прогулянці, під час обіду, під час одягання тощо). Провідною формою розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку є заняття, в ході якого дитина виконує різноманітні ігрові та навчальні завдання. Заняття – організаційний елемент навчального процесу, об'єднаний у смислового,

часовому та організаційному аспектах [61, с.17]. Основний вид організації навчальної діяльності дітей на занятті з розвитку мовлення є фронтальна навчальна діяльність, при якій завдання вирішуються усією групою під керівництвом вихователя. Індивідуальна навчальна діяльність – це самостійне розв'язування дитиною мовленнєвих завдань. У програмі «Я у Світі» наголошується, що дітей старшого дошкільного віку потрібно привчати до самостійності, проте самостійне виконання роботи вихователь повинен проконтролювати [3]. Групова форма організації мовленнєвої діяльності проводиться у невеликих групах. Групова робота допомагає розвивати різні форми спілкування, діти поглиблюють знання від спілкування з учасниками групи, активізується їх діяльність.

Заняття як основна форма роботи – планомірний процес розвитку мовленнєвої діяльності, який дає можливість вихователю бачити успіх і недоліки у роботі з кожною дитиною. На заняттях реалізуються всі напрямки програми з розвитку мовленнєвої діяльності. Проте, заняття короткочасні і реалізувати свій мовленнєвий потенціал може не кожна дитина за період занять. Тому вихователю потрібно слідкувати, щоб діти більше говорили під час прогулянок, під час розгляду художньої літератури, перегляду театральних вистав, спілкування під час режимних процесів, перегляду телепередач тощо. Для цього потрібно продумувати ігри, бесіди, обговорення побаченого, почутого. Діти під час прогулянок намагаються повідомити про свої наміри словами, прокоментувати події, що відбуваються навкруги, обмінятися думками та враженнями, встановити контакт з іншими дітьми, вихователем.

Вихователь, допомагаючи розгортанню діалогу, може пропонувати навідні запитання, підказувати вдалі сюжетні ходи, коментувати дії, заохочувати дитячу ініціативу.

Завдання вихователя в тому, щоб діти не припускалися лексичних, граматичних, мовленнєвих помилок.

У практиці роботи вихователів є багато *нестандартних занять* з розвитку мовленнєвої діяльності, зокрема, це: інтегровані заняття; заняття -

ігри; заняття змагання; заняття – мандрівки; заняття – сюжетні замальовки; вечори-розваги; літературні ранки тощо.

Різноманітність методів визначається специфікою змісту і завдань мовленнєвої діяльності.

У дидактиці метод навчання – це певний спосіб цілеспрямованої реалізації процесу навчання, досягнення поставленої мети. Правильний добір методів відповідно до мети й змісту навчання, вікових особливостей учнів сприяє розвитку їхніх мовленнєвих здібностей, озброює їх уміннями й навичками використовувати здобуті знання на практиці, готує до самостійного набуття знань, формує їхній світогляд [24, с. 206].

Методами навчання С. Гончаренко називає «упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань» [41, с.206]. Метод навчання, за М. Вашуленко, спосіб упорядкованої взаємної діяльності вчителя і учнів, спрямований на розв'язання навчально-виховних завдань [2, с. 7]. У методиці виділяють загальнодидактичні методи (словесні, наочні, практичні) і суто методичні.

Загальні методи мовленнєвого розвитку у сучасній педагогіці поділяють на такі групи: а) методи формування мовленнєвої діяльності; б) методи організації практичної мовленнєвої діяльності; в) методи стимулювання практичної діяльності; г) методи мовленнєвого самовиховання [22, с 32]. Науковець М. Вашуленко пропонує для вивчення рідної мови методи, які передбачають:

- ✓ визначення мети навчання як передумови взаємодії педагога і вихованця;
- ✓ визначення способу подання навчального матеріалу;
- ✓ визначення способу взаємодії між педагогом і дитиною;
- ✓ визначення характеру оцінювання знань.

Науковець Г. Падалка пропонує таку класифікацію методів навчання:

- ✓ за джерелами передачі та характером сприймання інформації (словесні, демонстраційно-образні (наочні) і творчі (практичні));

✓ відповідно з характером діяльності (наслідувальні, репродуктивні, інтерпретаційні, творчі);

✓ відповідно завдань по етапах навчання (ознайомлення з мовним матеріалом, опрацювання художніх творів, створення художніх образів);

✓ залежно від завдань розвитку особистісних властивостей дітей [72, с.177].

Дидактики М. Скаткін і І. Лернер розробили таку класифікацію методів навчання для роботи з дітьми дошкільного віку:

- 1) Догматичні: матеріал заучується, запам'ятовується.
- 2) Репродуктивні: матеріал завчається і відтворюється в повному обсязі.
- 3) Пояснювально-ілюстративні: матеріал пояснюється та ілюструється прикладами.
- 4) Продуктивні: матеріал після засвоєння перевіряється на практиці.
- 5) Евристичні (частково-пошукові): частину знань дитина одержує через розв'язання пізнавальних завдань.
- 6) Проблемні: уміння усвідомити проблему, знайти шляхи її розв'язання [25, с. 8].

Як вважає А. Богуш, спільна діяльність вихователя і дітей, спрямована на досягнення певного результату – це метод [17]. Методи найчастіше застосовуються не ізольовано, а в різних поєднаннях.

Наприклад, знайомство з художнім твором вчитель починає з бесіди, ставить їм питання про автора і його твори, пройдені раніше (словесний метод); по ходу бесіди демонструє знайомі фрагменти (наочно-слуховий метод); повідомляє цікаві відомості про історію створення твору або про обставини створення, враження, яке воно справило на слухачів (стимулюючий метод); діти слухають твір в грамзапису чи читанні вихователя (наочно-слуховий метод); відповідають на питання, діляться враженнями (словесний метод); виконують запропоновані вчителем творчі завдання: слухають, порівнюють і аналізують твір (наочно-слуховий метод, метод аналізу і порівняння);

визначають тему, ідею твору науковці надають перевагу у навчанні дітей дошкільного віку словесним методам.

Найчастіше різні методи на комплексних заняттях інтегруються. Інтегровані заняття науковці А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Лисенко, Н. Кирста розглядають як такі, на яких для успішного розв'язання мовленнєвих і розумових завдань використовується матеріал із різних видів діяльності, проте підпорядкованих одній меті. Час від часу корисно моделювати проблемні мовленнєві ситуації у різних дидактичних іграх з фонетичним, лексичним, граматичним змістом поєднаних з художньо-мовленнєвою діяльністю.

Науковці надають перевагу у навчанні дітей дошкільного віку *словесним* методам (переконання, читання, розповідання художніх творів, заучування віршів, бесіди, розповіді, переказ). Значення словесних методів полягає в тому, що вони дають можливість формувати мовленнєві уміння і навички. Прийомами цих методів є мовний зразок, запитання, пояснення, вказівка, оцінка дитячого мовлення[19, 23, 27] .

Розповідь сприяє формуванню уявлень про події та явища навколишньої дійсності через красу і образність мовлення, художню виразність, застосуванню різноманітних прийомів висловлювання. Метод *бесіди* є невід'ємною частиною мовленнєвого розвитку дитини, адже супроводжує її і під час прогулянки, і під час сніданку, на заняттях та поза ним. Бесіда сприяє розвитку як діалогічного, так і монологічного мовлення дітей.

Значний інтерес викликають вправи на постановку запитань до тексту (Про що б ви розповіли автору тексту? Поставте запитання до дійових осіб. Запитайте у дівчинки про її улюблене заняття). В. Сухомлинський неодноразово підкреслював, що досвідчений вихователь робить усе, щоб у дітей виникали запитання, щоб вони вміли запитувати про те. Що їх цікавить. «Добивайтесь того, радив відомий педагог, -- щоб учні ваші побачили, відчували незрозуміле – щоб перед ними постало запитання. Якщо вам удалось цього досягти, маєте половину успіху» [71,с. 454].

Зупинимось на тих, які в дошкільному закладі вважаються необхідними: переконання, вправи, порівняння [29]. Зміст *методу переконання* реалізується засобами виразного виконання твору вихователем. Щоб виконання було виразним, щирим і доступним, треба добре знати твір, продумати його зміст, осмислити характер, відчувати настрій. Переконувати треба не лише безпосереднім впливом твору, а й організацією цілеспрямованої уваги, роз'ясненням теми, змісту, виражальних засобів. Дітей старшого дошкільного віку необхідно цілеспрямовано вчити «стежити за розвитком думки, адекватно сприймати емоційно-оцінну інформацію; помічати в тексті слова, найважливіші для розуміння висловлювання; усвідомлювати значення загального тону, тембру, темпу, сили голосу» [73].

Серед найпоширеніших методів можна назвати метод вправ. Вправи – це багаторазове повторення розумових і практичних дій [61]. Успішна робота над збагаченням словникового запасу може бути забезпечена шляхом застосування найрізноманітніших вправ, серед яких найпродуктивнішими, на нашу думку, є дидактичні вправи. Так, граматичні форми рідної мови діти старшого дошкільного віку засвоюють у процесі багаторазових практичних дій з мовними одиницями. Не усвідомлюючи правил і законів мови, за якими будується мовлення, дитина старшого дошкільного віку практично користується тими мовними засобами, які вона почула від дорослих, батьків і вихователів.

Як зазначено у програмі «Я у Світі» у дітей старшого дошкільного віку вже достатньо високий рівень розвитку фонематичного слуху, але без спеціальної роботи вихователів і співпраці з батьками ще не дає змоги досягти результатів у читанні. То ж вправи на аудіювання звуків мовлення спрямовані на сприймання та розпізнавання їх на слух, і розрізнення окремих звуків за певною ознакою (голосні – приголосні; тверді – м'які приголосні тощо). Вправи бажано проводити в ігровій формі. Для цього вправи потрібно розрізнити за метою аудіювання: розрізнення окремих звуків; сприймання і розрізнення звуків у слові; звуковий аналіз і синтез. Тут доречно використати таку гру як

«Слово розсипалося», гру зі звуконаслідувальними звуками «Лоша і кінь», «Співаночки».

Для удосконалення фонетичного слуху і попередження мовних помилок у письмі, для кращого усвідомлення фонем слід поєднувати роботу над звуком з проговорюванням. Взагалі для дітей старшого дошкільного віку потреба у проговорюванні для себе є *важливою особливістю*, в міру зростання мовлення переходить із зовнішньої сторони у внутрішню. Помилкою вихователів є те, що на занятті з рідної мови вихователь вимагає цілковитої тиші, що є ознакою вимоги припинити мислення.

На думку науковців М. Вашуленко, Н. Гавриш, Т. Дудової для забезпечення успішної мовленнєвої діяльності доцільно використовувати словниково-логічні вправи. Їх результативність полягає не тільки в нарощуванні кількості словникового запасу, а й у загальному розумовому розвитку дитини, в умінні самостійно розв'язувати логічні задачі.

Наведемо такий приклад: *гриби – це опеньки, лисички, маслюки,, Ягоди – це малина, ожина, агрус, ...меблі – це стіл, стілець, шафа, диван...* Перелік цих логічних рядів можна продовжити такими родовими назвами: взуття, овочі, фрукти, транспорт, птахи, комахи тощо.

Користуючись назвами ознак предметів, назвами дій, можна запропонувати дітям виконання ряду словниково-логічних вправ, в основі яких лежать розумові операції зіставлення та протиставлення, вилучення «зайвого», продовження логічних рядів, характеристики відомих дітям предметів. Такі вправи розвивають мовленнєвий слух і вчать розрізняти значення почутих слів. Наприклад: академік М. Вашуленко пропонує використовувати з дітьми 6-7 років словниково-логічні вправи на співвідношення родових і видових понять; вилучення зайвих слів; на доповнення логічного ряду; на протиставлення предметів за різними ознаками. Наприклад, вправа на співвідношення родових і видових ознак:

Послухайте і знайдіть зайве слово.

Овочі – це помідор, огірок, лимон, капуста, груша, картопля.

Активізують мовленнєву діяльність вправи на добір запитань до певних мовленнєвих ситуацій: Вітя відповів: «*Я вчора ходив із татом на футбол*». *Як ви думаєте, про що запитав товариш Вітю.*

У дослідженнях Д. Ельконіна, Г. Люблінської, П. Блонського, о. Леонтєєва зазначено, що ефективним способом формування навичок мовленнєвої діяльності у дітей старшого дошкільного віку є поєднання навчально-пізнавальної та ігрової діяльності [34]. Доцільно використовувати як словесні ігри, так і словниково-логічні, предметні дидактичні ігри та ігрові дидактичні вправи. Велику розвивальну цінність мають вправи-ігри на вилучення зайвого: «Який предмет зайвий?», «Яка літера заблукала?». Із задоволенням грають діти у вправи-руханки, коли треба назвати певні предмети, ознаки, літери під час виконання співанок, ігор-руханок.

Розвитку і вдосконаленню мислиннєвих операцій сприяють словесні ігри.

За визначенням А. Богуш і Н. Луцан словесна гра – це гра, змістом якої виступає мовленнєве висловлювання; засобом реалізації ігрової дії виступає слово; результат гри – це породження нового висловлювання (тексту, речення, слова, судження) [9, с. 45]. Науковець О. Сорокіна класифікує словесні дидактичні ігри, підкреслюючи їх спрямованість на пізнавальну активність: ігри-подорожі; ігри-доручення; ігри-припущення; ігри-загадки; ігри-бесіди. Такі види ігор розвивають вміння осмислювати дії, зіставляти свої знання з ситуацією, що склалася, активізують емоційно-розумові процеси с. 42. До таких ігор можна віднести: «Відгадай слово», «Хто в якому будиночку живе?», «Знайди пару», «Що зображено на картинці» тощо.

Ігри та ігрові ситуації є ефективним засобом стимулювання мовленнєвої діяльності дітей. Дидактична гра виконує багато функцій на різних етапах заняття, але домінує мотиваційна функція; саме ігрова ситуація нерідко є найкращим початком заняття.

Рольова поведінка у ході гри пов'язана із виконанням певних ролей, зокрема організатора гри, гравців, членів журі тощо. Наприклад, у грі «Заборонене слово» організатор гри задає гравцям запитання щодо певних

аспектів життя дітей; гравці під час відповіді не мають права використовувати «заборонене» слово, про яке завчасно домовились. Заборонене слово «подружка». Пропонуємо дітям такі запитання: Кого ви найбільше любите? З ким гуляєте у дитячому садку? Кому ви даруєте квіти? З ким граєтеся у пісочниці?

Сюжетно-рольові й імітаційні ігри, ігри драматизації, ігри-інсценізації мають значний виховний потенціал для засвоєння основних правил спілкування, тренування у виконанні відповідних етичних правил комунікативних дій. Адже перебування в різних навчально-мовленневих позиціях, їх зміна, взаємини з іншими гравцями, *створюють сприятливі умови для адекватного сприйняття* і розуміння іншого, відчуття його емоційного стану, настроїв, прагнень. Участь у іграх розвиває самосвідомість (гнучкість, глибину, самостійність, ерудицію) дитини, її мовлення стає більш виразним, ясним, доцільним, точним, образним.

Народ завжди піклувався про своїх дітей, виховував їх, навчав мудрості життя. Саме народну сімейну педагогіку для розвитку мовлення дітей використовували Я. Коменський, К. Ушинський, Г. Песталоцці., М. Стельмахович, В. Сухомлинський, які вказували на велику роль українського фольклору, пісень, ігор у розвитку дитини. Прикладом народних словесних ігор є такі, як «Заборонене слово», «Зіпсований телефон», «Так – ні», які вихователі використовують для розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку. Їх ігровий задум полягає у розв'язанні мовленневих завдань щодо розвитку мовленнєвого слуху, довільної уваги та логічного мислення, формуванні умінь вести діалог у ситуації розпитування або обговорення.

На неабиякі можливості для формування вміння слухати, що відкриваються під час проведення екскурсій, прогулянок, вказував В. Сухомлинський. Мета такої екскурсії – привчати дітей слухати звуки природи (щебет пташок, шелест листя на деревах, дзюрчання струмочка тощо).

Вихователь голосом повинен виділяти найважливіші моменти інформації, демонструвати зразок правильної вимови. «Гадаємо, -- писав В. Сухомлинський, що школа майбутнього повинна найповніше використовувати для гармонійного розвитку людини все, що дає природа і що зможе зробити людина для того, щоб природа служила їй» [71, с.41]

З метою автоматизації у дітей старшого дошкільного віку навичок слухання-розуміння доречно використовувати на мовленнєвих заняттях такі ігри: «Веселий потяг», «Снігова брила»...Як от, організатор гри «Веселий потяг» пропонує одному з гравців послухати групу слів (світить, сонечко) і повторити її, додаючи своє слово так, аби утворилося речення. Наступний гравець повторює попереднє речення, нічого не пропускаючи, і додає своє слово. Виграє та команда, яка складе найдовше речення. Наприклад: *Світить сонечко. Яскраво світить сонечко. Сьогодні яскраво світить лагідне сонечко.*

Доцільним ігровим мовленнєвим завданням може бути розгадування дітьми старшого дошкільного віку загадок на домовляння. Такі мовленнєві завдання стимулюють *розвиток мислиннєвих* операцій, формують уміння прогнозувати висловлювання, активізують словниковий запас дітей старшого дошкільного віку. Наведемо приклад такої загадки:

Найрідніша, наймиліша

Всіх вона нас нестить. Тішить.

Завжди скрізь буває з нами.

Відгадайте, хто це?...

Серед ігрових методів, які використовують на заняттях з розвитку звязного мовлення є ігри-інсценівки, ігри-драматизації, ігрові ситуації. Прийомами цих методів є виконання ігрових дій, загадкова інтонація, ігрова ситуація, звуконаслідування.

Залучити дітей до мовленнєвої діяльності можна лише використовуючи *активні методи* навчання. Особливий інтерес викликають у дітей інтерактивні методи навчання, які є підґрунтям технології навчальної діяльності(проект, акваріум, мозковий штурм, продовж речення...). Педагогічна технологія (за

Б. Ліхачевим) – це сукупність психолого-педагогічних установок, які визначають спеціальний набір і компонування форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів [11].

Звичайно, використовувати метод проектів, який на сучасному етапі завоював престижне місце серед методів, що застосовуються в закладах дошкільної освіти, можна не тільки на занятті з розвитку мовленнєвої діяльності. Цей метод застосовують комплексно до різних видів занять. Проте головна роль його в тому, що через осмислення кожною дитиною різних видів діяльності в проекті, виникають мовленнєві дії, мовленнєві образи, мотиви і потреби в спілкуванні. Проектна діяльність у роботі закладів дошкільної освіти – вимога часу, спрямована на забезпечення адекватності навчально-виховного процесу та його результатів до вимог суспільства, розвитку творчих здібностей, самостійного пошуку розв'язання проблеми. У зв'язку з цим, метод проектів набуває більшої актуальності, оскільки покликаний скорегувати, розширити і активізувати навчальний процес [6, с. 22].

Робота над проектом – це вільний вибір дитини з урахуванням її інтересів, який у свідомості дитини має такий вигляд: «Все, що я пізнаю, я знаю, і для чого це мені треба і де я можу ці знання застосувати». Проте вчити дітей планувати власні дії, передбачаючи їх можливі наслідки, вправляти в умінні домовлятися, переконливо доводити власну думку, співпрацювати з однолітками повинен вихователь.

Найпродуктивнішими інтерактивними технологіями, які можна використовувати з дітьми старшого дошкільного віку є: «Мозковий штурм», «Мікрофон», «Акваріум». Прийомами до цих методів є аналіз, синтез, порівняння, фонетичний розбір тощо.

Застосування на заняттях з розвитку мовлення інформаційних технологій, побудованих на використанні новітніх комп'ютерних засобів, сприяє розвитку творчих здібностей дітей, збагаченню словникового запасу новими словами, забезпечує інтенсифікацію навчального процесу. Проте вихователі повинні пам'ятати, що зловживання комп'ютерними технологіями обмежує розвиток

мовленнєвої діяльності, тому зловживати комп'ютерними технологіями не потрібно.

Висновки до розділу 1

Серед багатьох важливих завдань виховання і навчання дітей старшого дошкільного віку мовленнєва діяльність є однією із провідних. З аналізу психолого-педагогічних джерел ми зробили висновок, що мовленнєва діяльність є одним із видів пізнавальної діяльності і розглядається психологами, лінгвістами та психолінгвістами. Можемо сказати, що сучасні науковці вивчають мовленнєву діяльність дітей у різних термінах: «мовленнєва діяльність», «висловлювання», «опис», «розповідь», «міркування», які об'єднують єдиний структурний компонент – мислинневий образ; і характеристиках: спосіб реалізації суспільно-комунікативних потреб людини в процесі спілкування; пізнавальну діяльність, яка «розпредмечує дійсність за допомогою мови». Таким чином, це складний процес в основі якого лежать психологічні процеси, що породжують акти говоріння і слухання-розуміння. Мовленнєва діяльність має в своїй структурі предметні мотиви (мовленнєва дія), цілеспрямованість і умови (мовленнєві операції), принципи і правила мовленнєвої поведінки (мовленнєвий акт) і здійснення спілкування (мовленнєва ситуація). Це організований, цілеспрямований процес оперування мовним матеріалом (лексичним, фонетичним, граматичним) у здійсненні різних видів діяльності.

Мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку складається із різних видів говоріння і слухання (розуміння), у процесі яких формуються мовленнєві уміння і навички.

Проаналізувавши наукові джерела ми дійшли висновку що мовленнєва діяльність дітей – це внутрішня глибинна психічна діяльність, яка складається із процесів мислення, які є індивідуальними для кожної дитини. Ми визначили психологолінгвістичні особливості розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку: а) знання про мову не формуються лише з уст

вихователя, вони є складним психологічним процесом і можуть виникнути лише як результат пізнавального мислення і уявлення, стимульованого повідомленням вихователя; б) сприйманню і розумінню мовлення дітей старшого дошкільного віку повинні передувати мовні знання, які дитина набуває до п'яти років; в) мовлення формується та розвивається в процесі систематичної, послідовної роботи над психологічними процесами дитини: увага (довільна та мимовільна), пам'ять (довгочасна та оперативна), мислення; г) видами зовнішнього мовлення дитини старшого дошкільного віку є слухання – говоріння; д) одиницею зв'язного висловлювання є текст. Головна особливість досліджень психолінгвістики полягає в тому, що психолінгвісти розглядають мовленнєву діяльність як один із видів пізнавальної діяльності нарівні з іншими видами діяльності (ігрова, трудова, літературна, образотворча, музична тощо).

Згідно наших досліджень уся мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку повинна будуватися на принципах гри-начання і гри-виховання. Формі цих занять ми підібрали відповідно методи, серед яких актуальними є 1) ігрові методи: дидактична гра, ігри-інсценівки, ігри-драматизації, ігри-ситуації. Прийомами до них є: виконання ігрових дій, звуконаслідування. Використання жартів, ігрова ситуація. 2) Словесні: читання, розповідання, заучування віршів, переказ, бесіди, розповіді. 3) Практичні: дидактичні вправи, дослідження, моделювання. Використання цих методів, форм і прийомів сприятиме розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Педагогічні умови розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку

Проблему створення педагогічних умов розглядають такі сучасні дослідники: І. Гапійчук, А. Гончаренко, Н. Бушуєва, О. Братанич, О. Єременко, А. Козир, Г. Падалка, В. Холоденко, С. Яценко. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «умова» розглядається як: 1) вимога, пропозиція, що висувається однією із сторін, які домовляються про що-небудь; 2) необхідна обставина, яка уможлиблює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; 3) обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; 4) правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь; 5) правила, вимоги, виконання яких забезпечує що-небудь; 6) сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь [59, с. 795].

Аналіз психолого-педагогічних досліджень виявив, що науковцями розглядається велика кількість умов. Так, Г. Падалка на перше місце ставить такі умови: створення позитивної атмосфери навчання; досягнення діалогових засад взаємодії учителя й учнів у навчальному процесі; забезпечення пріоритету навчальної практичної діяльності. [12, с. 160].

Науковець С. Яценко вивчає умови, які забезпечують реалізацію особистісного потенціалу дітей. Дослідниця доводить ефективність створення в умовах особистісно-орієнтованого навчання таких умов, як: 1) психолого-педагогічних (підтримка природного бажання дитини вчитися; забезпечення потреб дитини, її природних нахилів та інтересів; активізація пізнавальної діяльності кожної дитини; педагогічне забезпечення адекватне навчально-

розвивальним потребам змісту освіти; впровадження передових технологій навчання; 2) методичних умов: забезпечення усвідомленості усіма учасниками педагогічного процесу мети в системі власної діяльності; гармонізації запитів, цілей, домагань; 3) запровадження відповідної педагогічної системи (методи, прийоми, форми навчання, засоби навчальної роботи [70].

Аналіз наукової літератури показав, що найчастіше дослідники називають такі педагогічні умови організації навчального процесу: створення сприятливого психологічного клімату, урахування інтересів, потреб, здібностей кожної дитини; забезпечення комплексної системи взаємозв'язків між змістом, формами і методами педагогічного процесу; створення атмосфери довіри, доброзичливості, поваги до особистості; організація активної діяльності дітей; розробка змісту роботи, який би відповідав чинним програмам, запиту суспільства, інтересам дітей, та забезпечував систематичність, послідовність і цілісність педагогічного процесу.

Визначення поняття «умови» в педагогічній науці передусім пов'язане з осмисленням цієї категорії. Поняття «умова» вживається в дидактиці при характеристиці цілісного педагогічного процесу, окремих його сторін і складових частин. На думку науковця В. Андрєєва, педагогічні умови становлять результат цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів, а також організаційних форм навчання для досягнення дидактичних цілей [6]. Ю. Бабанський визначає педагогічні умови як чинники, від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи [57, с.115]. За дослідженнями С. Висоцького «педагогічними умовами є сукупність об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних засобів його здійснення, при забезпеченні успішного розв'язання поставленого педагогічного завдання [52, с. 92].

Зважаючи на те, що педагогічні умови – це умови, створені для досягнення мети освіти, ми подаємо перш за все ті педагогічні умови, що мають сприяти успішному досягненню поставлених завдань розвитку

мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти.

Педагогічні умови ми розглядаємо як усвідомлено, цілеспрямовано створені обставини, за наявності яких стає можливим досягнення певного позитивного результату діяльності.

Науковці Л. Обухова, Н. Лисенко, С. Рубінштейн, Т. Поніманська розглядають педагогічні умови у трьох вимірах: психолого-педагогічні, методичні та організаційні [65]. До психолого-педагогічних умов вони віднесли:

- мотивація навчальної діяльності; забезпечення потреб дитини;
- створення сприятливого навчально-виховного середовища;
- сенсорне виховання дитини;
- активізація мовленнєвої діяльності;

До методичних умов, на нашу думку, варто віднести:

- використання різних форм, методів і засобів мовленнєвої діяльності;
- застосування інтеграції різних видів діяльності (образотворчої, художньої, літературної, мовленнєвої тощо);
- орієнтація на результат;
- використання нових педагогічних технологій.

Серед організаційних умов найпоширенішими, на нашу думку, є такі: відповідна фахова підготовка вихователя; комплексне забезпечення навчально-виховного процесу наочністю, дидактичним та методичним оснащенням.

Ми розглянемо декілька умов, які об'єднали триєдино (педагогічні, психологічні, методичні), тому що вважаємо, що здійснення і забезпечення їх повинно відбуватися комплексно:

- мотивація навчальної діяльності; забезпечення потреб дитини;
- створення сприятливого навчально-виховного середовища;
- активізація мовленнєвої діяльності;

Спілкування дитини з дорослим – складний багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що виникає на основі потреб і

спільних дій та включає в себе обмін інформацією, сприймання та розуміння іншого. Тому пріоритетними завданнями для вихователів закладів дошкільної освіти є «створення комунікативно-виховного середовища, моделювання довірчих і відкритих стосунків з його членами, гуманної взаємодії з дорослими, що означає ставлення до дитини як до найвищої цінності, визнання її права на свободу і щастя, вільний розвиток і прояв своїх здібностей тощо» [66].

Важливою умовою емоційного комфорту дітей на занятті є особистісно *орієнтоване спілкування* з вихователем. Особливого значення цьому надавав Ш. Амонашвілі, який застосовував різні погляди, жести, «відповіді на вушко», звертався до дітей тільки по імені. Гуманні стосунки створюють комфорт заняття: діти не бояться висловлюватися, не бояться сказати щось неправильно, реалізують своє право бути мислячою особою. Для вихователя важливо дбати про створення емоційно-сприятливої атмосфери спілкування, що налаштовує дітей на розмірковування, аналіз, пошук.

В умовах організованого навчання, ініціатива майже завжди виходить від вихователя, який планує заздалегідь зміст занять, навчальні завдання згідно з темою, робить відбір художніх творів відповідно до програми, продумує методику ознайомлення з ними. Так, В. Сухомлинський довів, що процес навчання і виховання без «живого, трепетного, хвилюючого» слова вихователя неможливий. «У руках вихователя слово – такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур в руках скульптора. Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність» [71, с. 160].

У повсякденні батьки і вихователі повинні знайомити дітей з правилами ввічливого ставлення до рідних: як треба вітатися з ними, дякувати, звертатися з проханням, відгукуватися на пропозиції, допомагати дорослим у хатній роботі, у підготовці до свят.

Велику роль відіграє створення предметно-ігрового розвивального середовища. Варто насичувати середовище іграшковими об'єктами, створювати куточки книги, куточки природи, куточки народних ремесел тощо.

Отже, першою педагогічною умовою розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку є *створення комунікативно-виховного середовища* у закладі дошкільної освіти та у сім'ї на засадах гуманістичної взаємодії суб'єктів діяльності.

Мотивація має велике значення в роботі над розвитком у дітей старшого дошкільного віку уміння слухати-розуміти чи відтворювати почуте, побачене. Вона може бути спрямована на висловлювання в цілому або на елементи повідомлення. Розвиток цілісної, життєво компетентної особистості – головне завдання закладів дошкільної освіти. У основі слухання-розуміння повинна бути завжди певна навчально-мовленнєва ситуація, яка спонукає дітей шукати шляхи розв'язання проблеми. Тому, наприклад, перед слуханням тексту, вихователь повинен чітко поставити дітям мету:

- виберіть картинку, яка відповідає змісту прослуханого;
- доберіть заголовки до тексту;
- перелічіть дійових осіб, які зустрічаються в тексті;
- висловте своє ставлення до події, персонажів;
- намалюйте на аркуші паперу описану в тексті ситуацію.

Щоб спонукати дітей до мовленнєвої діяльності, потрібно викликати у них пізнавальну потребу. Під пізнавальною потребою розуміють прагнення до самого процесу пізнання. Для дітей пізнавальна потреба – це отримати нові знання, нову інформацію [61]. Для того, щоб у дітей виникала потреба у мовленнєвій діяльності, необхідно створити, наприклад, ігровий куточок у групі, який забезпечити іграми відповідно до дитячого віку, інтересів дітей та завдань. Сприяє розвитку мовленнєвої діяльності створення куточку книги, де вихователю треба подбати про те, щоб вони були цікавими, з красивими ілюстраціями, відповідали віковим особливостям дітей. Сучасні дослідження показують, що систематична різнопланова робота з художньою книгою сприяє розвитку мовленнєвої діяльності дітей.

Величезні розвивальні можливості мовленнєвої діяльності мають екскурсії у природу. Привернути увагу дітей до краси природи, до істотних

ознак рослинного і тваринного світу можливо, якщо спонукати їх до активного емоційного *сприймання*. Саме цьому сприяють мовні вправи: оперуючи певними ознаками описати предмети; знайти описані предмети; відгадати загадки за означуваними словами «Хто де живе?», «Знайди дерево за описом», «Що це за овоч?», «Коли це буває?»).

Американський психолог Е. Маслоу визначив такі компоненти потреб людини, що виступають у ролі мотивів: 1) потреби естетичні (краса, упорядкованість, симетрія, системність, охайність, гармонія); 2) потреба у знаннях і розумінні (допитливість, знання, усвідомлення оточуючого); 3) потреба самовдосконалення (бажання стати кимось, знайти своє призначення, прагнення до успіху); 4) потреби в оцінці й повазі (престиж, статус у колективі, визнання, увага, достоїнство, розуміння); 5) потреби у спілкуванні, прихильності й любові (сім'я, друзі, однодумці); 6) потреби безпеки, захисту від насилля і погроз (соціально-економічна стабільність, наявність праці, захищеність) та інші [50].

Отже, другою умовою розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку є *стимулювання мотивації, потреби у мовленнєвій діяльності*.

Її реалізація потребує активізації мовленнєвої діяльності шляхом пошуку нових, *удосконалених форм, методів і засобів роботи з дітьми* старшого дошкільного віку. *Засобами активізації* є організація спілкування у різних видах діяльності; доквілля, природа; використання технічних засобів навчання; ознайомлення з художньою літературою; сприймання різних видів мистецтва. Досягнення в розвитку мовлення дітей залежить від їх віку, тому реалізації розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку буде сприяти багаторазове вправляння у мовленні. З цією метою доцільно широко використовувати дидактичні вправи та ігри. В. Сухомлинський високо оцінював гру, зазначивши, що «духовне життя дитини повноцінне лише тоді, коли вона живе в світі гри, казки, музики, фантазії, творчості. Без цього вона – засушена квітка» [71].

Вплив гри на розвиток мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку полягає в тому, що у грі дитина набуває основних навичок мовленнєвої компетентності, необхідних для встановлення контакту з навколишнім світом

Так, розмовні ігри навчають дітей слухати і сприймати мовлення співбесідника, реагувати на нього висловлюванням, відповідно до ситуації. Такі ігри як «Киця Мура», «Грицю, Грицю до роботи», «Зайчику, зайчику, де ти був» реалізуються в діалогічній формі. Такі словесні ігри як «Сидить Васильна припічку», «Танцювали миші в хаті», «Ми з тобою йшли» являють собою короткі казкові історії, в основу яких покладено повторення одного й того ж тексту, що застосовується як своєрідний прийом розвитку пам'яті, мови і мовлення.

Значення відповідності методів навчання можливостям дітей підкреслював Г. Костюк, який писав: «Характер міркувань дітей залежить від складності пізнавальних завдань, що ставляться перед ними. Там, де ці завдання є надмірно складними, вони міркують недосконало, суперечливо, припускаються помилок. Такі факти дали підставу характеризувати мислення дітей як «алогічне» (Ж. Піаже)» [76]. Реалізації розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку сприятиме використання пізнавальних казок, творів художньої літератури (казки, оповідання, вірші) та малих жанрів усної народної творчості (пісеньки, загадки, чистомовки, скоромовки, прислів'я).

Одним із шляхів розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку є *використання нових педагогічних технологій*. Науковець В. Пітюков вважає, що педагогічна технологія – це наука про майстерність педагога, предметом якої є професійно значущі вміння педагога з організації ефективного впливу на особистість дитини як суб'єкта в освіті. На його думку, цілісний педагогічний вплив є центральним положенням педагогічної технології, він включає педагогічне спілкування, педагогічну вимогу та оцінку. Інтеграційний підхід до освітнього процесу давно довів свою ефективність і швидко поширюється в закладах дошкільної освіти. Інтеграція – (від лат.

Integration – об'єднання, поповнення) – це об'єднання, взаємопроникнення окремих елементів у єдине ціле. Внаслідок інтеграції змісту дошкільної освіти дитина оволодіває не стільки знаннями з окремих галузей, скільки цілісними знаннями про життя, світ, у якому вона живе, природу, людей, саму себе [64].

На нашу думку, застосування *інтегрованого* підходу значно розширює можливості педагогічного процесу: стимулюється аналітико-синтетична діяльність дітей, розвивається потреба в системному підході до об'єкта пізнання, формуються вміння аналізувати, порівнювати предмети, об'єкти довкілля, що забезпечує цілісне сприйняття світу (Додаток А). Наприклад:

Гра «Слова-асоціації»

Взяти будь-яке слово. Наприклад, батон. Воно асоціюється:

- з хлібобулочними виробами;
- з співзвучними словами: бекон, барон;
- з словами – римами: салон, купон, кулон.

Дітям пропонується створити якомога більше асоціацій. Гуляючи з дітьми можна разом подумати на що *схожі хмарки, калюжі на асфальті, серезжки на берізці.*

Розширенню словника дітей, розвитку мовлення сприяють заняття з образотворчого мистецтва, музики, художньої літератури. Діти знайомляться з новими словами – назвами предметів, матеріалів, обладнання; з їх діями, властивостями. Такі заняття сприяють розвитку зв'язного мовлення як діалогічного, так і монологічного. Дітям пропонуються вправи на словесне малювання до почутого твору, описи намальованих картин, створених композицій; характеристика подій, персонажів творів.

Найбільш ефективним засобом розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку є створення ігор-фантазувань. У даних іграх дитина має змогу грати зі словами, промовляючи низку звуків рідної мови, створює незвичайні слова, загадки, віршики, казки, оповідання. Ігри-фантазування – це такі ігри, які реалізуються лише за допомогою фантазування та слова. Гру фантазування можна розглядати як творчість, тому що у ній розвивається

швидкість думки, гнучкість мислення, оригінальність, допитливість. Як зазначала Н. Ветлугіна, ігри-фантазування спонукають дітей до комбінування, імпровізації, вигадкування, тобто самостійного знаходження нового рішення [65].

Неабияку роль у розвитку мовлення дітей відіграє спосіб організації їх мовленнєвої діяльності. Науковцями доведено, що урізноманітненням форм навчання можна значно підвищити рівень розвитку у них мислительних дій, суджень, міркувань і умовисновків. У практиці роботи вихователів є багато *нестандартних занять* з розвитку мовленнєвої діяльності, зокрема, це: інтегровані заняття; заняття - ігри; заняття - змагання; заняття – мандрівки; заняття – сюжетні замальовки тощо.

Таким чином, третьою умовою розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку є *пошук шляхів активізації мовленнєвої діяльності* (створення підґрунтя для оволодіння мовою на чуттєвому рівні: спостереження у довкіллі, екскурсії, робота з картинками, ілюстраціями; практична діяльність).

До них належать використання нових педагогічних технологій; удосконалені форм, методів і засобів роботи з дітьми; різних способів організації їх мовленнєвої діяльності.

Досліджені педагогічні умови ми представили на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Педагогічні умови розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Таким чином, ми розглянули найактуальніші педагогічні умови, які необхідні для забезпечення мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку. Їх перелік можна продовжувати: залучення дітей до комунікативної самодіяльності в діалогічній формі спілкування з однолітками; стимулювання дітей до вживання мовлення-пояснення, мовлення-інструкції; організація спільної словесної творчості з батьками у вихідні дні⁴ залучення дітей до театральної-ігрової діяльності.

2.2. Критерії, показники та рівні розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку

Мета дослідної роботи полягала в експериментальній перевірці теоретично обгрунтованої мовленнєвої діяльності дітей і складалася з констатувального експерименту та створенні методичних рекомендацій до проведення формувального етапу дослідження за наявності потреби.

Завдання експериментально-дослідницької роботи було визначено відповідно до мети: діагностувати рівень сформованості психічних процесів, які є необхідними для розвитку мовлення дітей та рівень мовленнєво-комунікативного розвитку; розробити методичні рекомендації до методики проведення формувального етапу педагогічного експерименту.

Експериментальне дослідження організовано відповідно до основних вимог проведення педагогічного експерименту, описаних в працях науковців Н. Аніщенко, Ю. Бабанського, І. Зязюна В. Сердюкова, І. Черкасової, Т. Яркової. Зробивши аналіз педагогічної літератури, ми можемо констатувати, що до визначення поняття «педагогічна діагностика» існують різні підходи:

- система якісних і кількісних характеристик ефективності функціонування та тенденцій саморозвитку освітньої системи, включаючи її

цілі, зміст, форми і методи, дидактичні та технічні засоби, умови і результати навчання, виховання та саморозвитку особистості і колективу [42, с.38];

- система технологій, засобів, процедур, методик та методів висвітлення обставин, умов та факторів функціонування педагогічних об'єктів, перебігу педагогічних процесів, встановлення їх ефективності та наслідків [34, с.10].

- отримання інформації про стан і розвиток процесу навчання, виявлення умов, досягнень та недоліків цього процесу, визначення шляхів підвищення його ефективності та вдосконалення підготовки фахівців відповідно до поставленої мети [34, с.129].

Предметом педагогічної діагностики виступає планування оптимальних педагогічних процесів, тобто реалізація ефективного навчання за рахунок менших витрат і раціонального поєднання організаційно-дидактичних засобів та методів навчання [30, с. 101].

Кінцеві результати виконаних діагностичних вимірювань свідчать про рівень засвоєння матеріалу дітьми, сигналізують про прогалини та недопрацювання, а також про доцільність обраних методів і засобів викладання. Аналіз отриманих результатів є підставою для постійного коригування й удосконалення для досягнення мети [30, с. 28].

Аналіз наукових підходів та довідникової літератури науково-педагогічної галузі (І. Анненкова, А. Барабанщиков, А. Галімов, В. Кремень, С. Іванова, Г. Ніколаї, Р. Чубук) дозволив виділити дефініції таких понять як «критерії» та «показники».

Критерій – (від грецьк. Criterion – засіб для судження) – у словниковій літературі визначається «як ознака, на основі якої здійснюється оцінка, визначення або класифікація, мірило оцінки» [75]. У Тлумачному словнику поняття «критерій» – слово грецького походження (*criterion* – «мірило оцінки») – визначено як «підстава для оцінювання або класифікації чогось»[77, с. 21]. Натомість у словнику-довіднику з культури української мови «критерій» трактують як «мірило для визначення, оцінки предмета, явища; ознакою, на підставі якої здійснюється оцінювання, означення або класифікація певних

об'єктів»[41]. У педагогічній теорії під поняттям «критерій» розуміють об'єктивну ознаку, за допомогою якої здійснюється порівняльна оцінка досліджуваного явища, ступеня розвитку його у різних обстежуваних осіб або сукупність таких якостей явища, що відображають його суттєві характеристики і саме тому підлягають оцінці [65, с. 95].

«Показники», на думку науковця В. Кузьменка, – це якісні або кількісні характеристики сформованості кожної якості, властивості, ознаки об'єкта, який вивчається, тобто ступінь сформованості того чи іншого критерію [45].

Взявши за основу програму «Я у Світі» та «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти» А. Богущ, нами було визначено такі критерії і показники розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку:

1) *Розвиток психічних процесів*, що характеризується такими показниками як розвиток уваги; уяви; пам'яті, мислення.

2) *Критерій мовленнєвий розвиток*, досліджувався за такими показниками: звуковимова, фонематичний слух, словниковий склад рідної мови, граматична будова мовлення., синтаксис.

3) *Критерій комунікативний розвиток* розглядає показники спілкування дитини з дорослими, однолітками; сформованість навичок розмовного та монологічного мовлення.

4) *Критерій пізнавальна спроможність* уточнюється за такими показниками: мотивація діяльності; навички сприйняття; уміння діяти без допомоги дорослих при виборі форм, засобів і способів виконання завдань; ступінь прояву активності і ініціативи.

Відповідно до критеріїв і показників ми визначили рівні.

Науковець І. Клак визначає рівень як «шкалу вимірювання, ступеня якості або здатності суб'єкта, що визначається набором об'єктивних чинників – критеріїв та показників, які дають змогу комплексно оцінити певне педагогічне явище та мати відповідне теоретичне і практичне обґрунтування сформованості певної професійної компетентності в майбутніх учителів на засадах компетентнісного підходу» [18]. Існують різні класифікації рівнів

сформованості показників В. Баркасі [23], С. Соколова [16]. У межах нашого дослідження, відповідно до критеріїв та показників, нами запропоновано такі рівні: низький, середній та достатній, які відрізняються між собою ступенем володіння мовними уміннями і навичками, а такою за мірою здатності сприймати та аналізувати.

Розвиток психічних процесів:

Достатній рівень: дитина проявляє здатність цілеспрямовано концентрувати увагу на предметах навколишньої дійсності; добре уявляє і характеризує абстрактні предмети; уважно запам'ятовує і відтворює тексти; розвинене логічне мислення: встановлює причинно-наслідкові зв'язки.

Середній рівень: має здатність зосереджено концентрувати увагу; уява репродуктивна; пам'ять мимовільна, але зароджується і довільна; розвивається наочно-образне, логічне мислення.

Низький рівень: дитина концентрує увагу на предметах навколишньої дійсності тільки під керівництвом вихователя; пам'ять мимовільна (з трудностю відтворює те, що почула); уява розвинена слабо, в основному цікавлять конкретні предмети;

Критерій мовленнєвий розвиток визначався за такими показниками і рівнями:

Достатній рівень:(7-10 б.) Звуковимова: правильно вимовляє всі звуки рідної мови, розрізняє голосні і приголосні, проводить звуковий аналіз, поділяє слова на склади. *Фонематичний слух:* дитина добре диференціює звуки мовлення, вирізняє їх у словах.

Словник: усвідомлює словниковий склад, розуміє лексичне значення слів, вживає слова-синоніми, антоніми, слова у переносному значенні.

Граматична будова мовлення: володіє граматичними формами мовлення, володіє навичками самокорекції.

Синтаксис: користується різними типами речень за інтонацією, за будовою, за складністю.

Середній рівень:(7-10 б.) Звуковимова: правильно вимовляє всі звуки рідної мови, непевнено розрізняє голосні і приголосні, проводить звуковий аналіз з допомогою вихователя, не завжди вірно поділяє слова на склади.
Фонематичний слух: дитина не завжди відчуває правильні звуки мовлення.

Словник: усвідомлює словниковий склад, не розуміє лексичне значення багатьох слів, вживає слова-синоніми, антоніми, слова у переносному значенні дуже рідко.

Граматична будова мовлення: володіє граматичними формами мовлення, навичками самокорекції розвинені недостатньо.

Синтаксис: користується різними типами речень за інтонацією, за будовою, за складністю, але більше використовує непоширені прості речення.

Низький рівень:(7-10 б.) Звуковимова: спостерігаються часті випадки неточної вимови звуків, дитина не вміє проводити звуковий аналіз слів.
Фонематичний слух: дитина не вирізняє звуки у словах; не відчуває різниці між словами зі зміненим звуком

Словник: має невеликий словниковий запас, розуміє лексичне значення слів частіше з допомогою дорослих; майже не вживає слова-синоніми, антоніми, слова у переносному значенні.

Граматична будова мовлення: володіє граматичними формами мовлення, проте припускається помилок у закінченнях іменників, особових закінченнях дієслів, не володіє навичками самокорекції.

Синтаксис: користується простими реченнями в основному з 3-5 слів.

Критерій комунікативний розвиток розглядався за такими показниками і рівнями:

Достатній рівень: дитина активно спілкується з дорослими та дітьми; сформовано діалогічне (непідготовлене) мовлення; володіє різними формами монологічного мовлення; сформовані навички повного переказу. Знає і виразно виконує напам'ять вірші, приказки, потішки.

Середній рівень: дитина включається і підтримує розмову з однолітками; будує діалог на запропоновану тему, користуючись простими фразами;

переказує текст за допомогою запитань вихователя. Знає напам'ять невеликі вірші, лічилки, розказує їх невиразно..

Низький рівень: дитина повільно включається у процес спілкування; у іграх пасивна; діалог будує тільки за допомогою запитань вихователя чи одноліток; знає напам'ять небагато віршів, припускається помилок у висловлюваннях (логічні, часові, наслідкові).

Критерій пізнавальна спроможність розглядався за такими показниками і рівнями:

Достатній рівень: свідомо ставиться до виконання завдань, проявляє особливу активність, коли є мотив; проявляє самостійність в організації ігор та виконанні дидактичних завдань; добре користується різними способами дій з дидактичним матеріалом; розуміє настанови вихователя.

Середній рівень: емоційно реагує на рухливі ігрові дії під керівництвом вихователя; виконує дидактичні завдання під керівництвом вихователя; із задоволенням працює з дидактичним матеріалом.

Низький рівень: бере участь у іграх, але не проявляє особливої активності, емоційності; завдання виконує повільно, невпевнено лише під керівництвом вихователя; не може самостійно підібрати потрібний матеріал до ігор, дидактичних завдань.

Експериментальне дослідження проводилося на базі Сумського закладу дошкільної освіти № 3 «Калинка». У дослідженні взяли участь 24 респонденти старшої групи «Віночок».

Констатувальний етап передбачав вирішення таких завдань:

- 1) визначення рівня сформованості мовленнєвих умінь і навичок;
- 2) визначення рівня розвитку зв'язного мовлення;
- 3) рівень пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку в процесі мовленнєвої діяльності.

Для вирішення першого завдання за основу було взято діагностику на основі методики вченої О. Трифонові, яка, досліджуючи звукову культуру мовлення дітей середнього дошкільного віку, зробила такі висновки:

1) чітка артикуляція і темпи оволодіння правильною звуковимовою залежать від індивідуальних особливостей будови мовленнєвого апарату і розвитку фонематичного слуху.

На першому етапі дослідження ми використовували метод аналізу і синтезу.

Метою дослідження було виявити правильну артикуляцію звуків, розвиток фонематичного слуху. Для дослідження ми розробили таку методику: використовуючи метод прослуховування, дітям було запропоновано прослухати ряд творів з програми для дітей старшого дошкільного віку (скоромовки, загадки, віршики, казку) із завданнями, відповідними показникам.

Результати дослідження виявили, що 74% дітей володіють фонематичним слухом, змогли вірно визначити звуки, що повторювалися; 18% неправильно назвали звуки; 8 % взагалі не відчули повторювальні звуки.

Отже, нами було зроблено висновки, що вихователям потрібно використовувати різні форми занять, дидактичні вправи та ігри на удосконалення дикції, розвитку фонематичного слуху.

Для дослідження словника ми використовували методику дослідження Н. Кирсти, яке засвідчило, що основу збагачення словника дітей становлять поетичні твори. Предметом дослідження ми вибрали поезію Г. Демченко «Синичка». Після прослуховування тексту, діти відповідали на запитання, аналізували лексичне значення слів? Як сказано у вірші – які у синички щічки? Які лапки? Який голосок? Як ви розумієте вислів «жовтавий фартушок»? Чому про синичку сказано, що вона «працює», а не літає? Як довго синичка працює? Підтвердіть висловом з вірша.

Результати дослідження показали, що 23 % дітей добре розуміють лексичне значення слів, як у прямому, так і переносному значенні; активно відповідали на запитання вихователя; відчули ритм, емоційне спрямування вірша. 65 % дітей засвоїли лексику вірша на середньому рівні, припускаючись помилок у визначенні значення окремих слів, виразів. 12 % дітей не засвоїли нових слів. Виразів, не змогли розкрити переносне значення слів.

Аналіз результатів дає змогу зробити висновки, що ефективність збагачення словникового запасу дітей залежить від рівня розуміння дітьми лексичного значення слів і образних виразів, які сприймаються на чуттєвому рівні. Міцність засвоєння слів залежить від активного вживання лексики у мовленнєвому процесі. Ми визначили, що головним у цьому процесі є добір вихователем ігор та лексики, які б зацікавили дітей; пропедевтичне тлумачення її змістової сутності, використання наочності для розуміння абстрактних понять.

Отже, ми можемо стверджувати, що у старшому дошкільному віці удосконалюється словник дитини, вона розуміє і використовує слова-синоніми, антоніми, багатозначні слова та слова з переносним значенням.

Для дослідження граматичної правильності мовлення ми використовували за основу методику Н. Лопатинської, яка досліджувала активізацію вживання префіксальних дієслів і розуміння їх семантики.

Дітям була запропонована рольова гра «У бібліотеці». Спостереженню підлягали дієслівні форми, які діти вживають у своєму мовленні, зокрема, утворення дієслів із префіксами, типу: прочитали, перечитали, вчитали, читали та ін. У результаті спостереження виявили, що 31 % дітей використовує у своєму мовленні достатню кількість префіксальних дієслів (5-6), 48 % неточно використовують префіксальні дієслова, не розрізняють їх вживання у стані, русі, часі; неправильно утворюють слова з чергуванням у коренях (збирати – зібрав); 21 % замінюють один префікс іншим, не відчують чергування, часто вживають неправильні дієслівні форми.

Отже, результати засвідчили, що вихователями проводиться недостатня робота з використання дітьми у мовленні різних дієслівних форм, особливо у дієсловах на визначеність руху, часу, стану; недостатня робота з лексичним значенням префіксальних дієслів, невміння утворювати нові слова з новим значенням дії.

На другому етапі дослідження нами було використано діагностичні методики щодо виявлення рівня сприймання, запам'ятовування, розуміння,

відтворення змісту художніх текстів різних жанрів та розвитку словесної творчості. Ми використали методику ефективності запам'ятовування дітьми малих фольклорних форм та самостійне складання загадок.

Ефективність запам'ятовування дітьми малих фольклорних форм та самостійне складання загадок. У відгадуванні загадок діти були активними, проте 48% дітей не змогли знайти основні словесні ознаки відгадок, що свідчить про незадовільний рівень знань з довкілля, низький рівень сприймання загадок. Лише 24% дітей склали власні загадки, використовуючи образні засоби: порівняння, зіставлення, описи. Прослухавши віршики-заклики, діти намагалися відтворити їх зміст. Правильно відтворили зміст 26% дітей, замінили деякі слова своїми – 14% дітей, а 43% взагалі не змогли відтворити прослухане. Це свідчить, що більшість дітей добре відчують ритм, риму, легко підбирають власні слова-рими. Використовує в мовленні образні вислови, порівняння, вживає прислів'я, приказки, фразеологічні звороти. Проте частина дітей виявила низькі показники розвитку пам'яті, уяви, художнього мовлення, що свідчить про недостатню роботу з аналізу художніх творів. 43 % дітей вільно володіє діалогічним мовленням, використовує його в спілкуванні з дорослими та дітьми. Добирає зміст і форму адресного висловлювання, ураховує ситуацію спілкування, емоційний стан співрозмовників.

На основі аналізу результатів щодо розвитку мовленнєвої діяльності були встановлені загальні рівні сформованості (Див. таблиця 1.1.).

Результати дослідження дали можливість стверджувати, що у дітей старшого дошкільного віку досліджуваної групи добре розвинений фонетичний слух: вони розрізняють звуки, аналізують звуковий склад рідної мови, хоч у деяких дітей спостерігається нестійка вимова сформованих звуків. Нами помічено, що словник дітей старшого дошкільного віку збільшується швидкими темпами і включає сова з прямим і переносним значенням, слова-омоніми, синоніми, антоніми. Діти добре розрізняють лексичне значення слів, хоч деякі неправильно вживають слова на визначення просторових, часових та окремих абстрактних понять; словник бідний на образні слова-вирази. Провідним типом

спілкування є спілкування з однолітками, вихователями, батьками переважно у діалогічній форм. Більшість дітей використовують монологічне мовлення у різних типах висловлювання: описи іграшок, явищ довкілля; розповіді про різні життєві ситуації; міркування щодо виконання певних дій.

Таблиця 2.1.

Розподіл дітей старшого дошкільного віку за рівнем розвитку мовленнєвої діяльності.

Рівні	Показники				
	Кількість дітей	Рівень сформованості мовленнєвих умінь і навичок	Рівень розвитку зв'язного мовлення	Рівень пізнавальної активності дітей	Загальні результати
Достатній	8	42 %	34 %	28%	35%
Середній	11	48 %	49 %	46 %	48 %
Низький	5	10 %	17 %	26 %	17 %

2.3. Методичні рекомендації щодо розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку

Зважаючи на результати дослідження, з метою допомоги вихователям у ліквідації прогалин у мовленнєвій діяльності дітей старшого дошкільного віку, які були визначені в ході констатувального експерименту, нами розроблені методичні рекомендації до розвитку умінь слухати-розуміти та розвитку зв'язного мовлення. Рекомендації складено відповідно критеріям розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку: робота зі звуком, словом, словосполученням, реченням, текстом.

На думку С. Дубовик, вихователь, навчаючи дітей слухати – розуміти, повинен проводити роботу за такими напрямками:

1. Слухання – розуміння під час пояснення нового матеріалу, коли особливо інтенсивно формуються звукові образи нових мовних елементів. Велика увага приділяється не тільки розумінню почутого, а й усвідомленню фонетичного сприймання мовних одиниць.

2. Слухання – розуміння як елемент діалогічного мовлення. Цей вид аудіювання проводиться тоді, коли діти усвідомлюють, що без аудіювання не зможе відбутися спілкування.

3. Слухання – розуміння, як спеціальний різновид вправ, які включають як діалогічні, так і монологічні висловлювання, що потребують усвідомлення.

4. Зазначені компоненти змісту навчання слуханню – розумінню та напрями роботи визначають конкретні уміння і навички, якими повинні оволодіти діти старшого дошкільного віку у процесі мовленнєвої діяльності: диференціювати сприйняті на слух звуки; орієнтуватися в ситуації спілкування; розуміти та утримувати в пам'яті певні повідомлення, правила; виділяти логічно-сміслові частини прослуханого тексту; робити висновки з почутого.

Уміння дітей слухати і розуміти (аудіювання) словесну інформацію є однією з важливих вимог, що ставляться перед дітьми старшого дошкільного віку. Одним з умінь, які лежать в основі аудіативних умінь, є оволодіння дитиною елементарним звуковим аналізом. Під звуковим аналізом слова треба розуміти уміння дитини послідовно і правильно назвати звуки в слові. Наприклад: дим – д, и, м; літо – л, і, т, о.

У цій роботі важливо навчити дитину розрізнявати на слух тверді і м'які приголосні. Наприклад: лимон – л, и, м, о, н; літо – Л, і, т, о.

Серед дітей старшого дошкільного віку поширеною є гра-змагання придумувати якомога більше слів на певну літеру. Добре, коли в основу такої гри покладено і звуки: «Добери слова, які розпочинаються на звук Л (літо, лимон, лінійка, Ліна). А тепер доберіть слова, в яких звук стоїть в кінці чи в середині слова: пальчик, стіл.

Ми пропонуємо для аудіювання змінювати у словах лише один звук, а потім визначити лексичне значення цих слів: *річка – пічка, рак – рік, день – пень, сіль—біль*. Збагачення лексичного запасу мовлення повинно бути під постійним контролем вихователів.

Розвиток аудіативних умінь у дітей старшого дошкільного віку треба забезпечувати на вправлянні їх сприймати відповідний (звуки, склади, слова, словосполучення, речення, міні-тексти) на слух, вирізняючи з мовлення певну одиницю.

Серед методичних прийомів, які рекомендується методистами проводити з дітьми старшого дошкільного віку найпоширенішими є прийоми аналізу і синтезу, а саме: зразок вимови звука вихователем; інтонаційне виділення звуків у слові; активне промовляння звуків дітьми хором та індивідуально; спостереження за артикуляцією звуків

Найменшою смисловою одиницею мовлення є слово. Тому дітей старшого дошкільного віку, на думку І. Гудзика, потрібно навчити розпізнавати на слух цілісні звукові комплекси, що являють собою слова; розрізняти слова схожі за звучанням, але різні за формою; розуміти лексичне значення слів. Тут доречно проводити такі вправи:

а) для цілісного сприймання слова: «Скільки названо слів?», «Одне слово – двічі»;

б) для розрізнення схожих за звучанням форми слів: «Подібні чи однакові?»;

в) на розуміння сприйнятого на слух слова: «Виберіть одне зі слів», «Які слова подібні за значенням?»;

г) визначення лексичного значення слова за опорними словами

Методика словникової роботи – основна частина роботи з ознайомлення дітей з навколишнім середовищем і розвитком мовленнєвої діяльності. Діти сприймають навколишній світ двома шляхами:

1) ознайомлення з конкретними предметами, які діти можуть побачити, відчутти на дотик, смак;

2) предмети, про які діти дізнаються тільки з інформації вихователя, батьків. однокласників.

Особливу роль у збагаченні словника дітей відіграють екскурсії: в музей, в природу. Про їх роль неодноразово нагадував В. Сухомлинський: Під час екскурсій потрібно забезпечити, щоб діти з'ясовували значення нових слів, уточнювали значення уже відомих слів через дотик до предметів, сприймання їх зором, слухом. Вихователь повинен продумати запитання, щоб активізувати процес пізнання дітьми і активізації словника.

У бесідах про предмети потрібно використовувати прийоми порівняння предметів одного виду, форми, щоб діти навчалися розпізнавати предмети за їх ознаками чи діями. Порівняння активізує мислення, словник дитини, розвиває пізнавальний інтерес. Серед прийомів можна використати такі: прийом розгадування загадок, прийом розгляду предметів.

Розвиток аудіативних умінь у дітей старшого дошкільного віку треба забезпечувати на вправлянні їх у запам'ятовуванні рядів прослуханих слів, словосполучень, окремих речень, текстів. Дітям пропонується послухати ряд слів і відтворити їх у тому самому або довільному порядку; із прослуханого ряду слів діти мають назвати тільки визначені вихователем – назви одягу, взуття, кущів, транспорту тощо.

Загостренню мовленнєвого слуху і семантичних диференціацій сприятимуть вправи, побудовані на співвіднесенні родових і видових понять, які вимагають розширення кола видових назв, що конкретизують родову, вилучити з почутих видових назв «зайві». Наприклад: продовжити назви предметів, ознак, дій:

Гриби – опеньки, лисички, масляки...

Кольори – зелений, фіолетовий, синій ...

Дії – читати, писати, грати.

Пропонуємо використовувати з дітьми старшого дошкільного віку словниково-логічні вправи на доповнення логічного ряду; на протиставлення

предметів за різними ознаками. Наприклад, вправа на співвідношення родових і видових ознак:

Послухайте і знайдіть зайве слово.

Овочі – це помідор, огірок, лимон, капуста, груша, картопля.

На етапі роботи зі словом важливу роль відіграють наслідувальні дії дітей. Це промовляння за вихователем: «Слово вимовляється так:...», «Вимовте разом зі мною...».

У спілкуванні з дітьми старшого дошкільного віку цілеспрямовано вживати ті слова, які з початком навчальної діяльності стають для них основними: олівець, фломастер, гумка, циркуль; новий, зручний, знайомий; запитувати, слухати уважно, виразно читати.

Робота з *аудіювання речень* передбачає формування у дітей старшого дошкільного віку умінь сприймати на слух речення як цілісний фрагмент мовлення; відмежовувати одне речення від іншого; розрізняти речення за інтонацією, за метою висловлювання; визначати місце кожного слова в реченні тощо. З дітьми старшого дошкільного віку практикують самостійне моделювання речень, що виконується за допомогою смужок, паличок різної довжини; проведення ліній на асфальті крейдою під час прогулянок.

Робота зі слухання-розуміння окремих речень має бути спрямована на формування умінь : розуміти, сприйняте на слух речення; розуміти речення різні за інтонацією і метою висловлювання; зіставляти значення подібних, але не однакових за змістом речень; прогнозувати зміст речення; розпізнавати в реченні зазначені частини змісту. *Наприклад, даються два речення (У лісі тихо. Не чути співу жодної пташки).* Дітям пропонується знайти речення, у якому є заперечення.

Бажано частіше використовувати вправи, спрямовані на вироблення у дітей умінь виділяти речення з мовленнєвого потоку, сприятимуть усвідомленню дітьми найістотнішої ознаки цієї одиниці мовлення, удосконалюватимуть їхній слух, зокрема інтонаційний.

Скажи, скільки речень ти почув. Назви перше речення.

Був морозний ранок. Кругом тиша. Раптом у вікно хтось постукав.

Вправи на розрізнення завершених і незавершених речень також спрямовані на усвідомлення дітьми інтонаційної і змістової завершеності, наприклад:

Малята готуються до свята. Вони зібралися у дитячому...

Тарасик запросив на свято

Мама пошла йому нову

Хлопчик подякував

Як бачимо, дані вправи сприятимуть не тільки розвитку зв'язного мовлення, а і граматичної будови мовлення. Корисним є вправи на продовження речення: *дітям пропонується речення, із завданням підібрати закінчення: На сходах ганку сиділо маленьке пухнасте . Біля хати росла висока струнка*

Сприйняття і розуміння тексту дітьми старшого дошкільного віку це більш складний процес, який вимагає від вихователя попередньої підготовки. Режим аудіювання тексту реалізується, на думку К. Крутій, способом пред'явлення аудіативного матеріалу, наявністю або відсутністю зорових опор, одноразовістю чи багаторазовістю презентацій. Розкриємо їх значення:

1) Тривалість звучання пропонованих текстів.

Навчання аудіюванню треба починати із коротких міні-текстів, які поступово збільшуються.

2) Наявність у тексті нових (невідомих) слів.

Починати треба з тексту, який не містить нових слів. Далі потрібно включати в текст лише по одному новому слову.

3) Спосіб пред'явлення тексту. Зазвичай текст для слухання подається з голосу вихователя або з аудіозапису.

4) Наявність чи відсутність зорових опор. Зорові опори уточнюють зміст прочитаного. У такому разі слухання-розуміння тексту супроводжується демонстрацією ілюстрацій до тексту, малюнків. Картин тощо.

5) Одноразовість чи багаторазовість презентації. Неодноразове повторення тексту дає можливість дітям адаптуватися до мовного матеріалу, до голосу вихователя, а це полегшує сприймання [46].

Форми занять з дітьми переважно треба проводити у ігровій формі: ігри-заняття, ігри-вправи. Наприклад, за допомогою гри «Чарівний мішечок» можна закріплювати різноманітні мовні вміння. Набір предметів у мішечку щоразу змінюється залежно від мети вивчення: це іграшки, у назвах яких є потрібні літери; склади, які зараз вивчаються; дрібні речі, які треба описати. Для того, щоб активізувати мовчазних дітей, можна провести гру «Відгадай». Дітям запропонувати принести свою улюблену іграшку, а потім, не показуючи, описати її. Інші діти повинні вгадати цю іграшку. Такі вправи спонукають кожную дитину до висловлювання.

У навчанні дітей мовленню не можна обійтися без дидактичних ігор. У систему дидактичних ігор потрібно включати такі: 1) на формування розумових операцій (аналіз, порівняння. Класифікація, узагальнення); 2) на відновлення, доповнення цілого (слова, речення, тексту); 3) виключення «зайвого»: дуб, береза, сосна, *смородина*, клен; 4) ігри-інсценізації; 5) ігри-конструювання; 6) рольові ігри з елементами сюжету.

Уміння спостерігати, аналізувати, порівнювати досягається дітьми через дидактичну та сюжетно-рольову гру .

Розвитку фонематичного слуху сприятимуть:

а) розучування скоромовок, чистомовок; складання слів (спочатку зі складів, які називає дорослий, а потім зі звуків) : *до-ро-га – дорога, лі-с – ліс*;

б) добір римованих пар слів, закінчення віршів:

По траві повзла змія

Налякався добре я.

Від гадюки біг чимдуж

А то виявився (*вуж*).

в) використання ігор: «Знайди двері» (перший звук у слові); «Знайди замок» (останній звук);

г) добір слів до малюнків, предметів, що починаються або закінчуються певним звуком.

Величезні розвивальні можливості мають мовні дидактичні ігри під час екскурсій у природу. Привернути увагу дітей до краси природи, до істотних ознак рослинного і тваринного світу можливо, якщо спонукати їх до активного емоційного *сприймання*. Саме цьому сприяють мовні вправи: оперуючи певними ознаками описати предмети; знайти описані предмети; відгадати загадки за означуваними словами «Хто де живе?», «Знайди дерево за описом», «Що це за овоч?», «Коли це буває?») (Див. Додаток Б)

Розвитку мовленнєвих умінь (говоріння) доречно і корисно використовувати різноманітні скоромовки, потішки, промовлянки, закликанки, насичені відповідними звуками, що потребують корекції дитячого мовлення. Наприклад: Наш Прокіп зварив окріп, до окропу вкинув кропу. Буде юшка для Прокопа.

Формування монологічних висловлювань відбувається на всіх типах висловлювань – розповіді, опису. Міркування. Розповіді дітей старшого дошкільного віку можуть будуватися за прослуханим текстом, за сюжетною ілюстрацією, за аналогією до прослуханого, у формі продовження фрагменту казки тощо.

Для опису використовують предметні малюнки, на яких добре передано істотні ознаки зображуваного предмета (колір, форма, величина, матеріал). До елементарних міркувань вихователь спонукає дітей на основі прослуханих текстів, побачених діафільмів, ілюстрацій тощо.

Наприклад: 1) Дятла називають у народі лісовим лікарем або санітаром. Чому?

2) Казка «Лисичка і Журавель» закінчується тим, що Журавель перестав приятелювати з Лисичкою. Що стало основною причиною, що ця дружба розірвалася?

Дітей старшого дошкільного віку потрібно вчити будувати діалог на доступні для них теми. Для цього доцільно використовувати фрагменти казок «Котик і Півник», «Івасик-Телесик», «Колобок» та ін.

Наприклад:

Після опрацювання казки «Івасик – Телесик» дітям пропонується пригадати, яка розмова відбувалася між дійовими особами. Далі діти обирають ролі і відтворюють діалог:

1. *Івасику Телесику, приплинь, приплинь до бережка. Дам я тобі їсти, пити і хороше походити.*
2. *-- Чую, чую, матінко, твій голосок. Човник повертаючи, воду горну. Тут я ось, тут!*
3. Вихователь повинен слідкувати, щоб засвоєні форми етикету, форми звертання вживалися дітьми правильно.

Таким чином, наведені завдання і вправи для розвитку навичок говоріння і слухання будуть хорошим підґрунтям для дітей старшого дошкільного віку у подальшому розвитку мовленнєвої діяльності.

Висновки до розділу 2

Для проведення констатувального етапу дослідження нами визначено критерії, показники та рівні розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку. До критеріїв ми віднесли такі: звукова культура мовлення; активізація словника; граматична будова мовлення; зв'язне мовлення (діалогічне і монологічне). Результати дослідження дали можливість стверджувати, що у дітей старшого дошкільного віку досліджуваної групи добре розвинений фонетичний слух: вони розрізняють звуки, аналізують звуковий склад рідної мови, хоч у деяких дітей спостерігається нестійка вимова сформованих звуків. Нами помічено, що словник дітей старшого дошкільного віку збільшується швидкими темпами і включає сова з прямим і переносним значенням, слова-омоніми, синоніми, антоніми. Діти добре розрізняють

лексичне значення слів, хоч деякі неправильно вживають слова на визначення просторових, часових та окремих абстрактних понять; словник бідний на образні слова-вирази. Провідним типом спілкування є спілкування з однолітками, вихователями, батьками переважно у діалогічній формі. Більшість дітей використовують монологічне мовлення у різних типах висловлювання: описи іграшок, явищ довкілля; розповіді про різні життєві ситуації; міркування щодо виконання певних дій.

Ми розробили методичні рекомендації для вихователів закладів дошкільної освіти щодо розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку, в змісті яких згруповано практичний матеріал: вправи (дидактичні, словниково-логічні), ігрові завдання (дидактичні ігри, сюжетно – рольові) та прийоми роботи, які забезпечать розвиток мовленнєвої діяльності у різних аспектах (фонетичному, лексичному, граматичному, синтаксичному) та розвитку зв'язного мовлення. Доведено, що запропоновані методичні рекомендації для вихователів закладів дошкільної освіти сприятимуть розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

У магістерському дослідженні подано теоретичне узагальнення та практичне вирішення проблеми розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку. Доцільність звернення до обраної проблеми підтверджується положеннями нормативно-правових документів: законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Базового компонента дошкільної освіти», програмами розвитку дітей дошкільного віку, спрямованими на модернізацію дошкільної освіти, оновлення змісту, форм і методів розвитку мовленнєвої діяльності та формування мовної особистості.

Серед багатьох важливих завдань виховання і навчання дітей старшого дошкільного віку розвиток мовленнєвої діяльності є одним із провідних.

1. З аналізу психолого-педагогічних джерел ми зробили висновок, що мовленнєва діяльність є одним із видів пізнавальної діяльності і розглядається психологами, лінгвістами та психолінгвістами. Можемо сказати, що сучасні науковці вивчають мовленнєву діяльність дітей у різних термінах: «мовленнєва діяльність», «висловлювання», «опис», «розповідь», «міркування», які об'єднують єдиний структурний компонент – мислиннєвий образ; і характеристиках: спосіб реалізації суспільно-комунікативних потреб людини в процесі спілкування; пізнавальну діяльність, яка «розпредмечує дійсність за допомогою мови». Таким чином, це складний процес в основі якого лежать психологічні процеси, що породжують акти говоріння і слухання-розуміння. Мовленнєва діяльність має в своїй структурі предметні мотиви (мовленнєва дія), цілеспрямованість і умови (мовленнєві операції), принципи і правила мовленнєвої поведінки (мовленнєвий акт) і здійснення спілкування (мовленнєва ситуація).

Мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку складається із різних видів говоріння і слухання (розуміння), у процесі яких формуються мовленнєві уміння і навички.

Проаналізувавши наукові джерела ми дійшли висновку що мовленнєва діяльність дітей – це внутрішня глибинна психічна діяльність, яка складається із процесів мислення, які є індивідуальними для кожної дитини. Це

організований, цілеспрямований процес оперування мовним матеріалом (лексичним, фонетичним, граматичним) у здійсненні різних видів діяльності.

Ми визначили психологолінгвістичні особливості розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку. Головна особливість досліджень психолінгвістики полягає в тому, що психолінгвісти розглядають мовленнєву діяльність як один із видів пізнавальної діяльності нарівні з іншими видами діяльності (ігрова, трудова, літературна, образотворча, музична тощо).

2. Виконуючи друге завдання ми визначили основні педагогічні умови без яких, на нашу думку, неможливий процес розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку та розробили методичні рекомендації до забезпечення цих умов. Педагогічні умови ми розглядаємо як усвідомлено, цілеспрямовано створені обставини, за наявності яких стає можливим досягнення певного позитивного результату діяльності.

Першою педагогічною умовою розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку є створення комунікативно-виховного середовища у закладі дошкільної освіти та у сім'ї на засадах гуманістичної взаємодії суб'єктів діяльності.

Другою умовою розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку є стимулювання мотивації, потреби у мовленнєвій діяльності.

Третьою умовою розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку є пошук шляхів активізації (створення підґрунтя для оволодіння мовою на чуттєвому рівні: спостереження у довкіллі, екскурсії, робота з картинками, ілюстраціями; практична діяльність). До них належать використання нових педагогічних технологій; удосконалених форм, методів і засобів роботи з дітьми; способів організації їх мовленнєвої діяльності.

3. Виконуючи третє завдання дослідження нами визначено критерії, показники та рівні розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку. До критеріїв ми віднесли такі: звукова культура мовлення; активізація словника; граматична будова мовлення; зв'язне мовлення (діалогічне і монологічне). Результати дослідження дали можливість стверджувати, що у дітей

старшого дошкільного віку досліджуваної групи добре розвинений фонетичний слух: вони розрізняють звуки, аналізують звуковий склад рідної мови, хоч у деяких дітей спостерігається нестійка вимова сформованих звуків. Нами помічено, що словник дітей старшого дошкільного віку збільшується швидкими темпами і включає слова з прямим і переносним значенням, слова-омоніми, синоніми, антоніми. Діти добре розрізняють лексичне значення слів, хоч деякі неправильно вживають слова на визначення просторових, часових та окремих абстрактних понять; словник бідний на образні слова-вирази. Провідним типом спілкування є спілкування з однолітками, вихователями, батьками переважно у діалогічній форм. Більшість дітей використовують монологічне мовлення у різних типах висловлювання: описи іграшок, явищ довкілля; розповіді про різні життєві ситуації; міркування щодо виконання певних дій.

4. Виконуючи четверте завдання розроблено методичні рекомендації для вихователів закладів дошкільної освіти щодо розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку, в змісті яких згруповано практичний матеріал: вправи (дидактичні, словниково-логічні), ігрові завдання (дидактичні ігри, сюжетно – рольові) та прийоми роботи, які забезпечать розвиток мовленнєвої діяльності у різних аспектах (фонетичному, лексичному, граматичному, синтаксичному) та розвитку зв'язного мовлення. Доведено, що запропоновані методичні рекомендації для вихователів закладів дошкільної освіти сприятимуть розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Використання в освітньому процесі закладів дошкільної освіти зазначених педагогічних умов та методичного забезпечення їх для розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку залишається цікавим та багатоаспектним. Перспективним напрямом подальших наукових пошуків вбачаємо у впровадженні визначених методів і прийомів для розвитку мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку в освітній процес закладу дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщук А М. Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 Дошкільна педагогіка. К., 2008. 20 с.
2. Амікіна Д. Е. Розвиток мовленнєвих здібностей дошкільників у різному соціокультурному оточенні: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. психологічних наук: спец. 19.00.07. К., 2011. 205 с.
3. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років. О. Аксьонова, А. Аніщук, Л. Артемова [та ін]; наук. кер О. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР Україна». 2019. 488 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. К. : Видавництво, 2012. 26 с.
5. Бестимець Т. Виховання в дітей інтересу до самостійного читання. Т. Бестимець. 2008. № 21-23.
6. Барабаш С. Філософія серця, або гуманізм Василя Сухомлинського *Дзеркало тижня*. 2001. № 39 (363). С. 21-22.
- Біла І М. Розвиток художнього сприймання у дошкільному віці. *Практична психологія і соціальна робота*. 2014. № 1. С. 4–8.
7. Білан О І. Навчання дітей старшого дошкільного віку розповіді за ілюстраціями : дис...канд. пед. наук : 13.00.02. Одеса, 2013. 232 с.
8. Богущ А.М., Луцан Н.І. Мовленнєва-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи. К.: Видавничий дім «Слово». 2012. 304 с
9. .Богущ А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: Ранок, 2012.
10. Богущ А М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика : теорія і методика навчання дітей рідної мови : підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Вища школа, 2007. 542 с.
11. Богущ А М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика: монографія. Запоріжжя, Просвіта, 2002. 216 с.

12. Богуш А. М., Березовська Л.І. Творче самовираження дошкільників у художньо-мовленнєвій діяльності : монографія. О.: М.П. Черкасов, 2008. 203 с.
13. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А. М. Богуш. – Харків: Вид-во «Ранок», 2012.
14. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. 2-е видання. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 374
15. Богуш А. М., Маліновська Н.В. Перші кроки грамоти: передшкільний вік: навч. посіб. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 424
16. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей в дошкільному навчальному закладі. Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. 304 с.
17. Богуш А. М., Монке О. С. Формування оцінно-етичних суджень у дітей старшого дошкільного віку: Монографія. Одеса, 2002.
18. Богуш А. М., Орланова Н. П., Зеленко Н. І., Лихолетова В.К., Богуш А.М. (ред.). Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі. К.: Вища школа, 1992. 296 с.
19. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К.: Рідна мова, 1998.
20. Бусел В. Т. (уклад. і голов. ред.). Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун». 2009.
21. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі. К.: Освіта, 2006.
22. Вашуленко О. Особливості методичного апарату підручників з рідної мови. 2007. №1. С. 55-57.
23. Врочинська Л. І. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. праць. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Вип. 9. Рівне: РДГУ, 2000.
24. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці. Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2001. 218 с.

25. Гавриш Н. В. Методика формування художньо-мовленнєвої діяльності старших дошкільників на різних етапах навчання. *Лінгводидактика в сучасних закладах освіти*: кол. монографія / Під ред. Богуш А.М. Одеса: ПНЦ АПН України, 2001. 230 с.

26. Гавриш Н. В. Художнє слово і дитяче мовлення: методичний посібник для вихователів. Донецьк, 2000.

27. Гавриш Н. Художньому слову – гідне місце в освітньому просторі. *Дошкільне виховання*. 2006. № 3. С.15–19.

28. Гончаренко А. М. Слово як засіб формування національної самосвідомості і духовності особистості. Українська родина: Наук. – метод. посібник. Укл і наук. ред. Т. І. Люріна, В. Г. Слюсаренко, М. Г. Тараненко. – К.: КМПУВ ім. Б. Грінченка, 1998.

29. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

30. Дитина в дошкільні роки: комплексна освітня програма / автор. колектив; наук. Керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя : ТОВ «ЛПІС» ЛТД. 2016. 160 с.

31. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. В. О. Огнев'юк ; авт. кол. Г. В. Беленька, О. Л. Богініч [та ін.]; МОН України, Київ. у-т ім. Б. Грінченка. К. Київ. у-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.

32. Дошкільна лінгводидактика. Хрестоматія. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. К.: Видавничий Дім «Слово», 2005. 720 с.

33. Дудова Т. Дидактична гра – господиня навчального процесу. *Дошкільне виховання*. 2004. № 7. С. 24-25.

34. Закон України «Про дошкільну освіту» № 2628-III від 11.07.2001. Доступ через: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

35. Захарченко В. Мовленнєве спілкування у грі. *Дошкільне виховання*. 2018. №12, С. 6-7.

36. Інструктивно-методичні рекомендації «Щодо організації діяльності закладів освіти, що забезпечують здобуття дошкільної освіти у 2019/2020 навчальному році». Додаток до листа МОН України від 02.07.2019 №1/9-419.

37. Лист МОН України «Щодо організації діяльності закладів освіти, що забезпечують здобуття дошкільної освіти у 2019/2020 навчальному році» від 02 липня 2019 р. № 1/9-419.

38. Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей раннього віку «Соняшник» Л. В. Калуська. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 144 с.

39. Калмикова Л. О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс: навч.-метод. посіб. К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. 384 с.

40. Кирста Н. Р. Методика використання поетичної спадщини Марійки Підгірянки в лексичній роботі з дітьми старшого дошкільного віку: Автор. дис...канд. пед. наук. Одеса, 2000.

41. *Концепція «Нова українська школа»*. 2016. Доступ через: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

42. *Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку*. Національна академія педагогічних наук України. Київ: ФОП Ференець В. Б., 2020. 44 с. Доступ через: <https://drive.google.com/file/d/12ta1d3vfwTtFhITpMTCSJ-NO3SISU47Gd/view>

43. Кузьменко В. У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років: монографія. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 354 с.

44. Крутій К. Л. Навчання дітей української мови: теорія і практика. Запоріжжя: ТОВ ЛПІС ЛТД, 2000. 130 с.

45. Крутій К. Л. Розвиваємо у дитини мовлення, інтелект, здібності. Запоріжжя, 2001.

46. Крутій К. Л. Методика проведення індивідуальних занять із мовленнєвопасивними дітьми дошкільного віку. Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС» ЛТД, 2016. С. 262-289.

47. Ладивір С. О. Пізнавальний розвиток: пошук ефективних шляхів. *Дошкільне виховання*, 2012, № 10. С. 4-8.

48. Лисенко Н. В., Кирста Н. Р. Педагогіка українського дошкілля: у 3-х частинах. Ч. 2: Навч. посіб. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 360.

49. Луценко І. О. Дитина і дорослий: вчимося спілкуватися: Готуємося до мовленнєвого спілкування з дошкільниками. К.: Світич, 2008.

50. Макаренко С. і. Збагачення словника дітей 5-го року життя в процесі образотворчої діяльності: автореф. дис....канд. пед. Наук: 13.00.02. С. І. Макаренко; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К..Д. Ушинського. О., 2010. 375 с.

51. Марусинець М. Розвиток пізнавальної активності : психологічні умови та дидактичні засоби. М. Марусинець. *Дошкільне виховання*, 2019. № 12. С. 7

52. Матвієнко П. І. Сучасні педагогічні технології: впровадження та перспективи розвитку на Полтавщині. П. І. Матвієнко. *Імідж сучасного педагога*. 2007. № 3 (72). С. 32-33.

53. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.

54. Монке О. С. Формування оцінно-етичних суджень у дітей дошкільного віку: монографія. Одеса, 2002 239 с.

55. Мордоус І. Пізнавальна діяльність – шлях реалізації діяльнісного підходу в процесі опанування дошкільниками іноземною мовою. *Сучасне дошкілля: реалії та перспективи*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. К.: В-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. С. 76.

56. Михайличенко О. В. Основи загальної та музичної педагогіки: теорія та історія: навч. посібник для студентів музичних спеціальностей. Суми: Вид-во «Наука», 2004. 210 с.

57. Новий тлумачний словник української мови. К.: Аконіт, 2008. 926 с.

58. Освітні технології : навч.- метод. посіб. К.: А. С. К., 2001. 256 с.
59. Психологія
60. Піроженко Т. А. Мовленнєве зростання дошкільника: науково-методичний посібник. К., 2009.
61. Піроженко Т.О. Особистість дошкільника: надії та перспективи розвитку. Особистість дошкільника: надії та перспективи розвитку: науково-методичний посібник. Житомир. 2013. 175 с.
62. Пехота О.М., Кіктенко А.З. Освітні технології : навч.- метод. посіб. К.: А. С. К., 2001. 256 с.
63. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: підручник. 2-ге вид., доповн. К.: Академвидав, 2013. 464 с.
64. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля».К. 2017. 256 с.
65. Програма художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку «Радість творчості». Тернопіль: Мандрівець, 2013. 72 с.
66. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина». К.: Київ., ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. 492 с.
67. Русова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. Львів; Краків; Париж, 1993.
68. Синьова Є.П. Тифлопсихологія: Підручник. Євгенія Павлівна Синьова. К. : Знання, 2008. 365 с.
69. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. 2-ге вид. К., 1972.
70. Товкач І. Індивідуальні особливості дітей дошкільного віку в ракурсі теоретичних розробок педагогів і психологів. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. пр. Рівне: РДГУ, 2015. Вип. 2 (45). С. 123-126.*
71. Трифонова О.С. До проблеми виразності мовлення (Лінгвістичний аспект). *Наука і освіта. 2002. № 5. С. 118–120.*
72. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: в 2 т. К.: Рад. шк., 1983.

73. Шапар В. (ред.). Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2005.

ДОДАТКИ

Додаток А.

ІНТЕГРОВАНЕ ЗАНЯТТЯ ДЛЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ «ПРИГОДА В ЛІСІ»

Мета: Вчити дітей складати казки, ознайомити дітей із поняттям «казкар», розвивати зв'язне мовлення, мислення, закріплювати знання про казки, вчити впізнавати їх, виховувати любов до казок, організованість, увагу.

Сьогодні в лісі я була, та з лісу загадки принесла.

Діти, а які казки про лісових мешканців ви знаєте?(«Рукавичка», «Теремок», «Колобок», «Лисичка-сестричка і журавель», «Коза-дереза», «Маша і ведмідь»).

- Діти, а хто складає казки?(люди які складають казки називають казкарями)

- Закрийте очі я вас всіх перетворю на казкарів.
- Подивіться на персонажів яку казкуми можемо придумати?
- Пропоную назвати її «Пригода в лісі»
 - 1) Хто жив у хатці?
 - 2) Що зацікавило зайченя?
 - 3) Куди побігло зайченя?
 - 4) Що з ним трапилось?
 - 5) Кого зустріло зайченя?
 - 6) Які звірята допомогли зайченяті?

Пригода в лісі

Зайченя жило з мамою в лісі. Воно любило спостерігати за тим, як сходить і заходить сонце. І одного разу зайченятко захотіло подивитись, куди сідає сонечко ввечері. Побігло і заблукало. Сіло та й плаче. Аж ось підійшов їжачок.

– Сам я тобі не допоможу, але покличу лисицю, вона хитра вона нам щось порадить.

Лисичка розпитала зайченя, про його горе і покликала ведмедя на допомогу. Лисичка показувала дорогу, їжачок пригощав усіх яблуками, а ведмедик доніс зайченятко до самої хатинки. Зайчиха дуже зраділа, що повернулося зайченятко.

- Ось таку чудову казку ви склали.

А зараз ми пограємо у гру «Відшукай матусю»

(частина дітей жестами та мімікою показує тварин, і інші діти підбігають до них і вони називають одне одного «Моя мама лисиця- моє малятко лисенятко»):

- сонечко погралося із звірятами і ми пограємося.

- Сонечко доторкнулося промінчиком до вушка.

- Чиє це вушко?(заяче)

- А чий це хвостик?(заячий, лисячий, вовчий)

Вправа «Хто який?»

- якщо ведмідь вищий за їжачка, то їжачок – нижчий.

- Якщо вовк важчий за мишку, то мишка легша.

- Якщо лисиця більша за зайця – то заєць менший.

- Якщо змія довша за мишку – то мишка коротша.

- Давайте придумаємо слова які підійдуть до схеми.

- ось звірята сфотографувались, але прийшов дощик і зображення розпливлося. Але ми допоможемо звірятам.

- Як цікаво ми провели час із звірятами, і погралися і допомогли одному, та ще й фотографії тваринок зробили собі на пам'ять.

Дидактична гра «Розклади іграшки»

Мета: Збагачувати словниковий запас; навчати утворювати відносні прикметники.

Вихователь пропонує дітям розглянути іграшки, доторкнутися до них руками і сказати, з якого матеріалу (дерева, гуми, пластмаси, металу, паперу) вони виготовлені. Потім звертається до дітей:

Розкладіть іграшки в різні коробки. В одній коробці мають лежати іграшки, виготовлені з одного матеріалу. Розкажіть про кожну іграшку, яка вона. Наприклад:

кубик з пластмаси – пластмасовий кубик;

лялька з гуми – гумова лялька;

мотрійка з дерева – дерев'яна мотрійка.

Дидактична гра «Із чого виготовлені іграшки?»

Мета: Закріплювати знання про різні матеріали та їх властивості; збагачувати словниковий запас; навчати утворювати відносні прикметники.

Вихователь: «У Незнайка багато іграшок, але він не знає, з яких матеріалів вони виготовлені. Допоможіть Незнайку».

Якщо іграшка виготовлена із дерева, яка вона? (Дерев'яна.)

Якщо іграшка виготовлена із заліза, яка вона? (Залізна.)

Якщо іграшка виготовлена з пластмаси, яка вона? (Пластмасова.)

Якщо іграшка виготовлена з гуми, яка вона? (Гумова.)

Якщо іграшка виготовлена з паперу, яка вона? (Паперова.)

Дидактична гра «Виправ Незнайку»

Мета: З'ясувати рівень засвоєння дітьми української лексики з тем «Кольори» та «Іграшки».

Діти по черзі грають роль Незнайки. Вихователь знайомить решту дітей із Незнайком, розповідає, що той прийшов учитися правильно розмовляти українською мовою. Він уже знає багато слів та не зовсім упевнений, що правильно їх вимовляє. Вихователь дістає з кошика іграшки і запитує в Незнайку, як вони називаються. Той називає іграшку й каже, якого вона кольору. Якщо його відповідь є неправильною або він взагалі не знає, як відповісти, інші діти йому допомагають.

Дидактична гра «Знайди свій прапорець»

Мета: Навчати розрізняти основні кольори (жовтий, червоний, синій) і похідні від них (помаранчевий, зелений, фіолетовий).

Вихователь у центрі трьох обручів ставить прапорці основних кольорів. На килимі розміщує кубики різних кольорів. Діти мають поставити кубики біля прапорців відповідного кольору. Потім вихователь запитує в дітей: «Чому на килимі залишилися зайві кубики? Біля якого прапорця їх можна поставити?». Діти пригадують, з яких кольорів утворюється той чи той колір, поєднують обручі так, щоб «поле» було спільне, і кладуть туди відповідні кубики.

Дидактична гра «Знайди відмінності»

Мета: вправляти в умінні класифікувати іграшки за кольором, величиною, призначенням.

Вихователь пропонує дітям охарактеризувати два малюнки, на яких зображено м'ячі, однакові за величиною, але різні за кольором. Потім він замінює один із малюнків на новий, де зображено м'яч іншого розміру, а відтак пропонує розглянути два малюнки та знайти між ними 10 відмінностей.